

TÜRKİYE'DE ZEYTİN ÜRETİMİNDE MÜBADİLLERİN YERİ

Doç. Dr. Fahriye EMGİLİ*

ÖZ

Osmanlı'dan Cumhuriyete miras göç meselesi olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'ye doğru yapılan en önemli göçlerden biri 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesidir. Yoğun göç hareketleri sonunda, Türkiye'yi terk eden Rumların iktisadî ve hizmet sektöründe yarattığı boşluğu gelen mübadillerin doldurması hedefleniyordu. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, mübadillerin Türkiye'ye iskân edilirken üretime katkıları olacak şekilde yerleştirilmeleri onların o bölgelerde tarımsal uğraşlarını ya da mesleklerini icra edebilmeleri açısından önemliydi. Dolayısıyla mübadillerin, üretici hale getirilmelerinin Türkiye iktisadının canlanmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmüştür.

Mübadelelerin siyasî, sosyal etkilerinin yanı sıra Türkiye'ye iktisadî etkileri ayrı bir araştırma konusudur. Bu iktisadî etkiler içerisinde Yunanistan'dan gelecek zeytincilik işi ile meşgul mübadillerin üretici duruma getirilerek Türkiye ekonomisine kazandırılması; Türkiye'nin Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi ve Akdeniz sahil şehirlerindeki zeytinlikleri yeniden üretime kazandırılması son derece önemliydi. Bir diğer husus da Türkiye Rumların göçü ile beraberinde adı geçen bölgelerde boş zeytinliklerin boş ve harap olması ile karşı karşıya kalmıştı ve ivedi olarak Türkiye ekonomisi için önemli bir kazanç olan bu ürünün ticaretinin yeniden canlandırılması gerekmektedir.

Bu araştırma makalesinde, Yunanistan'dan gelen zeytinci mübadillerin yerleştirilmeleri, yaşadıkları sıkıntılar ve sonraki süreçte bu mübadillerin ve mübadelenin Türk zeytincilik sektörüne iktisadî etkileri açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırma, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi kaynakları, mevcut literatür ve mübadil anlatıları ile incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Zeytinci Mübadiller, Göç, Zeytincilik, Zeytinyağı

THE MATTER OF BARTERS IN THE PRODUCTION OF OLIVE IN TURKEY

ABSTRACT

Inheritance from the Ottoman Empire to the Republic has been a matter of immigration. One of the most important migrations to Turkey in the Republican Period is the 1923 Turkish-Greek Population Exchange. At the end of the intense migration movements, it was aimed that the immigrants who came to fill the gap created by the Greeks who left Turkey in the economic and service sector. When approached from this point of view, it was important for the barters to be placed in such a way that they could contribute to production in order to be able to practice their agricultural occupations or professions in those regions. Therefore, it was thought that making the exchange of the barters, production would play an important role in the revival of the Turkish economy.

Right along with the political and social effects of the barters, the economic effects are a separate research topic. Within these economic effects, the exchanges from Greece, who were busy with olive cultivation, were brought to the Turkish economy by making them producers; It was extremely important to bring olive cultivation back into production in Turkey's Western Anatolia and Marmara Region and Mediterranean coastal cities. Another issue is that Turkey was faced with the empty and devastated olive groves in the aforementioned regions with the

* Mersin Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, femgili@gmail.com, 0000-0002-3805-7358

migration of the Greeks, and the trade of this product, which is an important gain for the Turkish economy; it had to be revived immediately.

In this study, we will try to explain the settlement of the olive-growing exchanges from Greece, the troubles they experienced and the economic effects of these exchanges and exchanges on the Turkish olive-growing sector in the next period. This research is going to be examined with the sources of the Presidency Republic Archive, the existing literature and exchange narratives.

Keywords: Barter-Exchange Process, Barter-Olive Producers, İmmigration, Olive Cultivation, Olive Oil

Giriş

Zeytin ağacı İlk Çağ'da, kültür bitkileri arasında en kıymetlisi olarak kabul edilmiştir. İlk Çağ'ın barışçıl yarışmalarında zafer kazananlar ve bununla birlikte savaşlarda kahramanlık gösterenler, zeytin ağacının dalından örülmüş çelenklerle taçlandırılmışlardır. Toplumların zenginlikleri ve refahları zeytinle ölçülmüştür. Bununla birlikte, meyvesi vazgeçilmez bir besin kaynağıdır (İplikçi-Bakır, 2016: 14).

Akdeniz ülkelerinde tarım sektöründe önemli rolü olan zeytin; ekonomik kıymeti fazla olan bir meyvedir. Yemeklik olarak kullanılmasından başka yağının çıkarılıp işlenmesi ve kıymetli bir besin maddesi olarak da insan sağlığı açısından oldukça önemlidir. Dünyada imal edilen zeytinin % 90'ı yağlık, % 10'u sofralık olarak kıymetlendirilmektedir. Son zamanlarda Akdeniz tarzı sağlıklı beslenme ve uzun hayat şuuru da toplumların beslenme tercihlerinde etkili olmaktadır. Böylesi bir tüketime olan ilgi beraberinde Dünyada zeytin ve zeytinyağı kullanımının fazlalaşmasına ve bu ülkelerin de zeytin ve zeytinyağı pazarına katılmasına sebep olmaktadır. Böylece zeytinin üretildiği ülkelere ciddi bir iktisadi fayda edinmektedirler (Ateş, 2019: 38).

Zeytin iktisadi yardımın yanı sıra aydınlatmanın da temel maddesi olarak önemlidir. Ayrıca zeytin yağından parfüm elde edilmekte ve sabun yapımında kullanılarak cilt bakımına katkı sağlamaktadır.

Zeytin ve zeytinyağının kullanım alanlarının farklılığı ile birlikte tarihî geçmişine de değinmek doğru olur. İnsanlık tarihi ile aynı geçmişe sahip zeytin ağacının ilk defa Dünyanın neresinde yetiştiği bilinmese de, Anadolu Girit ve Ege Denizindeki Kiklad Adalarından Dünyaya yayıldığı muhtemeldir. Zeytin ağacına ilişkin en eski verilere Ege Denizindeki Santorini Adasında rastlanmış, yapılan arkeolojik kazılarda otuz dokuz bin yıllık zeytin yaprağı fosilleri bulunmuştur. Kuzey Afrika'nın Sahra Bölgesindeki arkeolojik çalışmalarda da MÖ 12 bin yılına ait zeytin ağacı kalıntıları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Batı Anadolu sahillerinde yaşayan Akaların zeytinden önemli bir besin maddesi olarak faydalandıkları tespit edilmiştir (Doğan, 2007:19-20).

Zeytin denince Akdeniz uygarlığı akla gelmektedir çünkü tarih boyunca burada kurulan uygarlıklar zeytin ile anılmıştır ve dolayısıyla da Akdeniz'in bir simgesi olmuştur. Zeytinin ilk çıkış yerinin Güneydoğu Anadolu bölgesi olduğuna dair savlar da mevcuttur: özellikle son senelerde yürütülen araştırmalarda Mardin, Kahramanmaraş ve Hatay bölgesinde zeytin ağacının en alt cinsine rastlanması bu savı desteklemektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk varlığını tamamlayan zeytinin, Batı Anadolu'ya ve oradan da Ege adaları vasıtasıyla Yunanistan, İtalya, Fransa ve

İspanya'ya kadar taşındığı sanılmaktadır. Kuzey Afrika'ya Sicilya üzerinden ulaşan zeytin, Güneydoğu Anadolu'dan çıkarak Suriye ve Mısır üzerinden ilerleyen ikinci bir kol ile birlikte Akdeniz'in bütün güney sahilini çevrelemiştir. Bir başka kol ise Irak ve İran üzerinden Afganistan ve Pakistan'a değin ulaşmıştır. XVI. yüzyılda İspanyolların zeytini Güney ve Kuzey Amerika'ya götürmeleriyle birlikte bu mahsulün dünyadaki yayılış süreci tamamlanmıştır (Yurtoğlu, 2019:475; Sakar, 2015:1).

Ege Adaları, Batı Anadolu, Akdeniz ve Suriye kıyıları, zeytinin bol yetiştiği yerler olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin yayıldığı alanlarda, var olan zeytin üretiminde herhangi bir kesinti olmadı. Fernand Braudel, zeytinin Akdeniz havzasında yaygınlaşmasını, bitkilerin yer değiştirmesiyle açıklar. Ona göre zeytin, Mezopotamya'dan Akdeniz'e kaymış ve buranın malı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu; Batı Anadolu, Ege Denizi, Akdeniz Havzası, Suriye ve Kuzey Afrika'da yayıldıkça geniş zeytin alanlarını tasarrufu altına aldı (Arıkan, 2016:40).

Zeytinin yağ olarak Osmanlı Devleti'nde de önemli bir yer edindiği bilinmektedir. Zeytinyağı Osmanlı mutfağında da kullanılsa da¹ (Tül, 2013:142) özellikle 20. yüzyılın başlarına kadar aydınlatmada temel hammadde olarak yararlanılmıştır (Özgün, 2016:67; Uzunçarşılı, 2011:419).² Bu dönemde bilhassa devlet daireleri ile ibadethanelerin zeytinyağı ile aydınlatılmasına özen gösterilmiştir. Zeytinyağı ayrıca donanmada kızakların, saray ahırlarında hayvan koşumlarının yağlanmasında ve sabun imalinde de kullanılmıştır (Doğan, 2007:15; Yurtoğlu, 2019:474). Osmanlıda farklı dönemlerde yayınlanan kanunnamelerde zeytinciliğe dair düzenlemeler bulunmaktadır. Mesela, 1570 tarihli bir kanunnamede, tımar sipahilerinin zeytin ağaçlarının bakımını denetlemesi, zeytinlerin hasadı için halktan bu işin uzmanı kişilerin tespit edilmesi, ağaçlara zarar vermeden zeytinlerin toplanması emredilmiştir (Barkan 1943:207). Kanunnamelerle belirlenen hükümler üzerine, tahrir kayıtlarında zeytinyağından ciddi gelirler sağlandığı görülmektedir. Bu zeytinliklerin korunması ve üretimin denetlenmesi için de İmparatorluğun önemli iâşe merkezi olarak görülen yerlerde, Batı Anadolu'da ve Ege kıyılarında büyük küçük çiftlikler kurulmuştur (Peker, 2019:53). Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu zeytinyağı ihracatı yapan ülkeler arasında en düşük kaliteye ve en yüksek asit oranına sahip zeytinyağı ihracatçısı olmuştur (Doğan, 2007:136). 1861-62 tarihli bir raporda zeytinyağının kalitesini düşüren durumlar hakkında tespitlere bakıldığında; zeytinlerin öşür toplayan görevlilerin öşürü deftere kaydetmeden zamanında toplanmayarak ağaçlarda uzun zaman bırakılması, çürük zeytinden daha iyi yağ çıkarılacağı inancı nedeniyle zeytinlerin çürümeye bırakılması, geç toplanan zeytinlerin daha çok para eder anlayışından kuyulara konularak tuzda bekletilmesi, zeytinyağı üretme işinin eski usullerde yapılıyor olması olarak belirtilmiştir. Bu konu hakkında muhakkak tedbir alınması istenmiş, bunun çok önemli olduğu belirtilmiştir (Peker, 2019:58).

Devlet, resmi krediler ile tarımsal üretimde ve zeytincilikte artış hedeflemiştir. Ancak yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı yerli üreticiler giderek daha da

¹ Saray mutfağı için alınan zeytinyağı genellikle Girit, Midilli ve Edremit çevresinden alınmıştır. Bunun nedeni buradaki zeytinyağının daha tatlı olmasıdır. Batı Anadolu ve Ege kıyılarındaki zeytinlerin asit derecelerinin yüksek olması buna sebep olmuştur.

² İzmir ve hinterlandı, öncelikle olarak sarayın ve başkentin ihtiyacını karşılayan iâşe kuşağındaydı.

kötüleşmeye başlamışlardır. Yerel üretimi teşvik amacıyla yapılan bu hamleler, giderek kötüleşen ve savaşlar sonrasında bozulan ekonomiye çok fazla katkı sağlamamıştır. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetiminin uygulamaya koyduğu Millî İktisat Politikasıyla Türk-Müslüman burjuvazisinin yaratılması amaçlanmıştır. Türk-Müslüman tüccar, çiftçi ve üreticilerin desteklenmesi zeytincilik başta olmak üzere tarımsal üretimin teşviki, üretimin artışı için çeşitli komisyonlar kurulmuş ve bunlar üretim artırıcı bilimsel projeler üretmeye çalışmıştır. Balkan Savaşları ve akabinde başlayan I. Dünya Savaşı'ndan dolayı iş gücünün azlığı zeytin hasadının zamanında yapılamaması, zeytinlerin ağaçta çürüyüp telef olmasına sebep olmuştur. 20. yüzyılın başında savaşlar ve eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı kırsal göçler meydana gelmiştir. Terk edilen zeytinlikler ciddi sorun yaratmaya başlamıştır. Ticaret Nazırlığı Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir arzuhâlde; Batı Anadolu'da ve Ege kıyılarında zeytin veriminin iyi olduğunu ancak işçi azlığından dolayı zeytinlerin toplanamadığını, çürüdüğünü, bu durumun yağ kıtlığına sebep olacağını bu konuda önemler alınması gerektiğini bildirmiştir. Merkezi yönetim bu duruma çözüm bulmak amacıyla Anadolu'ya gelen muhacirlerden bir kısmını Batı Anadolu'ya, Aydın ve çevresine yani zeytinciliğin yoğun yapıldığı yerlere yerleştirmişlerdir (Doğan, 2007:53).

Devlet yerleştirilen muhacirlerin zeytinciliği öğrenmeleri için bir talimatname yayınlamıştır. Talimatnamede; zeytin alanları dönüm ya da ağaç itibarıyla mıntikalara ayrılacak ve ücreti Muhacirin Komisyonu'ndan ödenmek kaydıyla bu mıntikalara birer usta tayin edilecekti. Bu ustalar, zeytin ağaçlarının bakımı ve hastalıktan korunması için muhacirlere eğitim vererek, zeytinlerin hasat zamanını, salamura yapımını kontrol edecekti. Her usta ağaçlardan tahrip olanlarını ve sorumlularını yerel idareye bildirecekti. Ustalar, çalışanların durumunu teftiş etmekten sorumluydu. Ustalar, daimî memur statüsünde olmayıp ücretli olarak istihdam edilecek ve ihtiyaç gördüklerinde ücretlerini kendileri vermek şartıyla işçi çalıştırabilecekti. Ziraat Nezâreti'nden zeytincilik hakkında gönderilen risaleler ustalar tarafından göçmenlere açıklanacaktı. (Peker, 2019:60).

Osmanlı'dan gelen ve Cumhuriyet'e uzanan dönemde bazı meseleler yeni devlete miras kaldı. Bu meselelerden ilki yaklaşık iki asırdır devam eden göçtür. Göç, yeni kurulan devletin ilk ve büyük sorunu. Göç hareketliliği temelde sosyal bir hareketlilik olsa da iktisadî hayattan kültüre kadar hayatın her yönünü etkileyen temel bir dönüşüm ve değişim aracı olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'ye doğru yapılan en önemli göçlerden biri 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesidir. Yoğun göç hareketleri sonunda, Türkiye'yi terk eden Rumların iktisadî ve hizmet sektöründe yarattığı boşluğu gelen mübadillerin doldurması hedefleniyordu.³ (Ökçün, 1971:372, 402, 421)

³ Politik ortamdaki radikal değişikliklere rağmen, eski iktisadî ilişkiler geçici bir tahribattan sonra yeniden kurulmuş, yani eski yapı geri gelmiştir. O halde gerek üretimdeki büyüme gerek ülkeyi terk eden azınlıkların boş bıraktıkları toprakların yeniden ekilmesi, eski iktisadî ilişkiler örtüsünün yeniden ortaya çıkmasına bu anlamda olanak sağlamıştır. Misak-ı İktisadi başlığı altında görüşülen konularda göçmenler ile ilgili kararlar da vardır. Tüccar grubu esaslarının ticaret ile ilgili maddeler: 1. madde: "Rumeli vb. yerlerden göç eden kabiliyet ve bünyelerine ve mesleklerine uygun yerlerde iskân edilmeleri için derhal uzman komisyon oluşturmak, gelecek göçmenlerin işsiz ve yersiz kalmamaları için şimdiden emval-i metrukaya ait arazi-i sairenin icarında kuyud-u ihtidaiye vaazı ve bunun Hükümete telgraf ile arzı." Çiftçi

Mübadillerin iktisadî ve hizmet sektöründe yarattığı açığı kapatması beklenirken bu beklenti göç hareketliliğini takip eden yıllarda istenilen şekilde gerçekleşmemiştir. Çünkü mübadele ile Yunanistan'a giden Rumların büyük çoğunluğunu tüccar, sanayici, sanatkâr, serbest meslek grubundan olanlar oluşturmaktaydı. Gelenlerin büyük çoğunluğu ise kırsal kesimden idi. 1923-1926 yılları arasında 1.200.000 Rum, 400.000 Müslüman'la değiştirildi. 1914-1925 tarihleri arasında Türkiye'den bir milyonu aşkın Rum göç etmiştir. Bunların 800.000'i sanat ve ticaretle uğraşanlar oluşturmaktaydı. Türkiye'den göç eden bir milyon Rum'un yarısından fazlasını tarım kesimi dışından gidenler oluşturmaktaydı. "Küçük Asya mültecilerinin içinde tacir, hekim, hukukçu, perakende satıcı, zanaatkar ve her türden işçilerin oranı oldukça yüksekti. Serbest meslek sahibi ve zanaatkarların sayısı, çoğunlukla Bulgaristan ve Trakya'dan gelmiş olan çiftçilerin sayısını aşmaktaydı." (Ladas, 1932:438; TBMMZC, 1975:459; Pentzopolus, 1962:102) Sunulan emeğin sadece %15'inin Türkler, sermayenin %50'sinin ve işgücünün %60'ının Rumlar tarafından sağlandığı bir ortamda mübadelenin uzun dönemde ekonominin millileşmesine yönelik olumlu katkısının olmasına karşılık "kısa dönemde Türk iş hayatı ve sanayi gelişmesi üzerindeki olumsuz etkileri olacağı açıktı." (Korum, 1982:65; Kurmuş, 1974:108-112).

On bir milyonluk Türkiye nüfusundan yaklaşık 1.200.000 kişilik bir kitlenin ayrılması Türkiye ekonomisinin bütün sektörlerinde önemli üretim düşmesine ve açıklara sebep olmuş olsa da ekonomide millî politikaların uygulamasına fırsat vermiştir. Aynı zamanda Türkiye'ye gelen mübadiller de zeytincilik, tütün gibi iktisadî becerilerini Türkiye'ye aktarmışlardır (Arı, 1999:12-14). Bu çalışmanın konusunu da Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan demografik hareketlilik olan mübadele ile Türkiye'ye iskân edilen mübadil göçmenlerin zeytin üretimi, zeytincilik sektörüne olan katkıları ve bu süreçte yaşanan meseleler oluşturmaktadır.

1.Cumhuriyetin İlk Yıllarında Zeytincilik

I. Dünya Savaşı ve Osmanlı topraklarının işgali üzerine zeytincilik başta olmak üzere tarımsal ürünlerin ticaretinde gayrimüslimler etkin olmaya başlamışlardır. Sahipsiz olan arazileri kendi üstlerine geçirerek zeytinliklere, bağlara, pamuk sahalarına hâkim olmuşlardır. İşgal kuvvetlerinin gözetiminde gayrimüslim tüccar ve işbirlikçiler Türk-Müslüman tüccarların giderek küçülmesine sebep olacak yüksek vergiler almışlardır. 1913- 1918 yılları arasında Batı Anadolu'da yıllık ortalama 20,100 ton zeytin üretilmiştir. Verimin iyi olduğu dönemde bu 50.000 tona kadar yükselmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde her alanda ihtiyaç duyulan zeytinyağları için büyük yağ depolarına baskınlar yapılarak zeytinler Anadolu'ya kaçırılmıştır. Bunun üzerine işgal kuvvetleri Batı Anadolu başta olmak üzere zeytinlikleri ve bağları ateşe vermişlerdir. Batı Anadolu'da, Aydın ve çevresinde zeytin üretimi 6.000 tona kadar düşmüştür (Peker, 2019:60, 83).

Cumhuriyet'in ilanını izleyen ilk yıllarda, 1926, dönemin ABD İstanbul başkonsolosu olan G. Bie Ravndal tarafından Türkiye'deki zeytin üretimi ile ilgili durum tespiti içeren bir rapor hazırlanmıştır. Raporda; Türkiye'deki zeytinlerin iki yılda bir iyi

göçmenlerin iktisadi esasları içindeki çiftçilere ait 6. maddede: "Ülkemize gelmiş ve gelecek göçmenlerin düzenli bir şekilde geldikleri yerin iklim ve arazisi ziraat usulleri ve mahsulatının türleri göz önünde alınarak ona göre iskanları ve özellikle bugün uygun olan köylere tevzi" gibi kararlar alınmıştır.

mahsul verdiği, Millî Mücadele yıllarında ağaçların önemli bir bölümünün yakıldığı, zeytinyağının fiyatının belirlenmesinde pamukyağının fiyatının belirleyici olduğu ve genellikle pamuk ve zeytinyağlarının karıştırıldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla, 1919-1922 yılları arasında gerçekleşen savaş neticesinde Türkiye’de zeytinin yoğun üretildiği yörelerin hasar görmüş olmasından dolayı; zeytin ziraatı ve zeytin sanayisi olumsuz etkilenmiştir. Zeytin yetiştirilen yerlerde bulunan eski yağhaneler sadece iç ihtiyaçları karşılayan bir üretime cevap verebiliyordu. Bu yüzden yağ sanayisinde eski zamanların arandığı durum hâkim olmuştur (Varlık:28, 29).

Ülkenin yeniden inşası için maddiyata ihtiyaç olduğu ve ülkenin en önemli gelir kaynağının tarımsal üretim olduğunu bilen, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarımın millileştirilmesi, iktisadî kalkınma, halkın yaralarının sarılması amacıyla atılımlara başlamışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında her açıdan harap, yanmış yıkılmış durumdaki ülkeyi iktisaden de ayağa kaldırmak için ihracatın canlandırılması için iktisadî girişimlerde bulunmuşlardır.

İlk olarak 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve buradaki konuşmasında Mustafa Kemal, kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini, yabancı şirketlerin millileştirilmesi, sanayi ve üretimin gerektiğini söylemiş ve ekonomik kalkınmanın millî iktisattan geçtiğini söylemiştir (Ökçün, 1971:244-247). Misak-ı İktisadi siyaseti kabul edilmiştir. Burada tarımın ve tarımsal üretimin önemi, ihracatın artırılması için iktisadî seferberlik kararı alınmıştır. Zeytincilik konusunda, aşarın kaldırılması, gümrük tarifelerinin yeniden belirlenmesi, kredi düzenlemesi ve tarımsal üretimin teşviki zeytincilikte yeni bir dönemi başlatmıştır.

İzmir İktisat Kongresi’nde zeytin ziraatı ile ilgili şu karar alınmıştır. Kongre’de kabul edilen Çiftçiliğe Ait Bazı Maddeler arasında (Madde 17) – “*Memleketimizde kendi kendine yetişmiş vasi zeytinliklerle, ahlat vesair ağaçların aşılattırılarak imarı ve bunların girişimcilerine tefvizi. (müttefikan kabul)*” maddesi yer almaktadır (İnan, 1989:337).

Misak-ı İktisadi başlığı altında görüşülen konularda göçmenler ile ilgili şu kararlar da vardır: “Rumeli vb. yerlerden göç eden kabiliyet ve bünyelerine ve mesleklerine uygun yerlerde iskân edilmeleri için derhal uzman komisyon oluşturmak, gelecek göçmenlerin işsiz ve yersiz kalmamaları için şimdiden emval-i metrukaya ait arazi-i sairenin icarında kuyud-u ihtidaiye vaazı ve bunun Hükümete telgraf ile arzı (Ökçün, 1971: 421).

Çiftçi göçmenlerin iktisadi esasları içindeki çiftçilere ait 6. Maddede ise: “Ülkemize gelmiş ve gelecek göçmenlerin düzenli bir şekilde geldikleri yerin iklim ve arazisi ziraat usulleri ve mahsulatının türleri göz önünde alınarak ona göre iskanları ve özellikle bugün uygun olan köylere tevzii” gibi kararlar alınmıştır (Ökçün, 1971:372-402).

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e miras olan göçlerle; bu dönemde 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sebebiyle Yunanistan ve adalardan gelen muhacirler ülke geneline yerleştirilmiştir; Batı Anadolu, Marmara, Akdeniz gibi zeytinciliğin yaygın olduğu yerlere mübadiller iskân edilmeye çalışılmıştır. Bunda mübadilleri tarımsal uğraşlarına göre

iskân etmenin yanı sıra Misak-ı İktisadi siyaseti ile ekonomide millî bir burjuvazi yaratmak da etkiliydi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Zeytinyağı ihracatına verilen önemin yanı sıra zeytin arazileriyle ilgili yasal düzenlemelere de gidilmiştir. Bununla ilgili olarak ilk olarak, 627 sayılı 1341 (1926) Yılı Muvazene-i Umumiye Kanununun Tarım Bakanlığı bütçesinin 23. maddesinin B bendine göre: Tarım erbabına ait olmayan millî arazi ile devlete ait bağ, bahçe, fındıklık ve zeytinlik gibi taşınmazlar bedeli en fazla on yılda taksitle alınmak üzere artırılarak taliplerine satılabilirdi (Resmî Gazete, Sayı No: 96, 23 Nisan 1341.). Bu dönemde ayrıca yerli zeytinyağların korunması için dış ülkelerden getirilen bir kısım yağların vergi oranları yükseltilmiştir (TBMM, Zabıt Ceridesi, 1929:20).

Kuşkusuz zeytinciliğin teşvik edilmesine dair bu adımlar, zeytinyağı sanayisi alanında da yavaş yavaş gerçekleşmiştir. 1929 yılında, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Gümrük Tarifesinin yürürlüğe girmesiyle Türkiye sabun sanayisi yabancı ülkelere karşı desteklenerek, korunmaya çalışılmıştır. 10 Haziran 1929 tarihli 1528 sayılı kanunla “Yabani Zeytin Ağaçlarının Aşılması” kanunuyla Batı Anadolu bölgesi, Marmara ve zeytinciliğin yoğun yapıldığı yerlerde bulunan yabancı zeytin ağaçlarının aşıl原因arak üretime kazandırılması hedeflenmiştir (BCA, Yer No: 30.18.1/2, 13.52.12, 24.07.1930). Kanunla, vilayetlerdeki ormanlarda bulunan yabancı zeytinlerin aşılması İktisat ve Ziraat Vekaleti’ne verilmiş, vilayetteki yabancı zeytin ağaçlarının vilayet idaresi, Evkaf idaresi ve Ticaret Odaları yetkilendirilmiştir (BCA, Fon K: 30.18.1, 2, Yer No:13.52.12, 24.07.1930.).

Zeytin ve zeytinyağı tüketiminin üretimin artışına doğrudan bağlı olması, yabancı uzmanların ülkeye davet edilmesinin önünü açmıştır. 1927 yılında çıkarılan “Zeytincilik Kanunu” ile zeytin dikimi teşvik edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce zeytinliklerin ıslahı için kurulacak Zeytinlik Enstitüsü’nün esaslarını tespit için İtalya’dan uzman ve fidan getirilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, Fon K: 30.10.0.0, Yer No: 193.319.5.). Bu amaçla Hariciye Vekaleti ile Dışişleri Bakanlığı arasında bazı yazışmalar gerçekleşmiştir. Akdeniz sahilindeki mevcut bulunan zeytinlikleri ülkenin diğer taraflarındaki bakımlı ağaçlar haline getirebilmek için bir zeytinlik enstitüsünün kurulması hakkında 1928 yılında İktisat vekaletinden de görüş istenmiş, bunun karşılığında ise iklim, toprak ve ağaların özelliklerini dikkate alacak şekilde bir enstitünün kurulması ihtiyacı doğmuştur. Zeytinlik zanaatında erbab olan İtalya’dan “zeytinlik enstitülerinde müstahdem ve bu işle müstakil bulunan sahib-i salahiyet bir zatın Roma sefareti vasıtasıyla celbine müsaade buyurulması istirham olunur” şeklinde Dışişleri’nden Başvekalete, 19.06.1928 tarihinde yazılmıştır (BCA, Fon K: 30.10.0.0, Yer No:193.319.5.).

Bu mesele ilerleyen yıllarda da gündemde olmuştur. Meselâ Zeytin ağaçlarından daha fazla mahsul alabilmek için üreticilere uygulamalı bilgi vermek amacıyla 150 lira ücret ve iki yıl süreyle İtalya’dan Signor Nello Pentiti’nin uzman olarak davet ve istihdamı, Bakanlar Kurulunun 4 Ekim 1931 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA, Fon K: 30.18.1.2, Yer No:23.68.17, 04.10.1931.) Zeytin üretimini arttırmak için yapılanlardan bir tanesi de yabancı zeytinlerin aşılması işinin de 10 Haziran 1929 tarihinde yasallaştırılmasıdır. Zeytinyağı tüketiminin teşvik edilmesi yolunda kararnamele de çıkarılmıştır. Hastaneler talimatnamesi gereğince hasta,

nöbetçi memur ve hizmetlilerin günlük yemek cetvellerinde yiyecek olarak gösterilen ve yemeklerde kullanılan sadeyağ yerine zeytinyağı; et yerine zeytinyağlı balık ve yemeklerin tüketilmesine izin verilmesi, Bakanlar Kurulunun 24 Temmuz 1930 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA, Fon K: 30.18.1.2, Yer No:13.52.12, 24.07.1930.).

1927 yılında çıkarılan “Zeytincilik Kanunu Layihası”yla zeytincilikle ilgili çok önemli bir adım atılmıştır, zeytin dikimi teşvik edilirken, zeytinciliğin geliştirilmesine ve üretimin artmasına ve gelirin yükselmesine yönelik bir siyaset izlenmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra zeytinciliğin özendirilmesi yolundaki en önemli adımı Mustafa Kemal Paşa atmıştır. 1929 yılında “Yalova Millet Çiftliği”ne⁴ yaptığı ziyarette; çiftliğin ıslahı ve modernleştirilmesi yönünde, yörenin tek geçim kaynağı olan zeytinciliğin kalkındırılması için çiftliğin arkasında bulunan 4.000 ağaçlı verimden düşmüş yaşlı zeytin ağaçlarının gençleştirilmesi ve örnek bir hale getirilmesi, farklı yerlerden getirilen zeytin çeşitlerinden yeni bir koleksiyon kurulması ve ticari niteliği olanların belirlenmesi talimatını vermiştir. 4.000 ağaçlı bu zeytinlik budanarak, sulama ve gübreleme, ilaçlama vb. bakımları yapılmış, verimli bir hale getirilmiştir. İtalya'nın Peschia şehrindeki Pietro Dacini fidanlığından 6.000 adet çoğunluğu salamuralık, zeytin fidanı ithal edilmiştir. Böylece Türkiye'nin ilk yabancı koleksiyon bahçesi Gazi Paşa'nın emriyle kurulmuştur. Zeytincilikle ilgili bu gelişmeler sonrasında, “Tarımda Tedrisat-ı Islahat Kanunu” çıkarılmıştır. Böylece Avrupa'ya gönderilecek ziraatçılar arasında en başta zeytinciler gelmektedir. Ülkede zeytincilik seferberliği başlatılmıştır. Ayrıca 1937 yılında Bornova'da fidan üretimi yapılmak üzere Fidan istasyonu kurulmuştur (Kocabaş, 2016.82-83).

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nce 1931'de Ankara'da düzenlenen Birinci Ziraat Kongresi'nde de zeytin konusu değerlendirilir. Kongre'de ilk tebliği sunan Ragıp Ziya Bey, sözlerine:

Şimdiki metrukiyet ve hali harabisine rağmen, vaktiyle zeytinciliğin memleketimiz dâhilinde kazanmış olduğu önemi büyüktü. Ve büyük bir çoğunlukla halk zeytincilikle meşguldü ve onunla geçiniyordu” diyerek başlar ve tebliğini “zeytincilik işlerinde birçok eksiklikler ve hatalar olduğu gibi yağcılık sanatımızda dahi hatırı sayılır bilgisizliklerle karşılaşılmaktadır” sözleriyle devam ettirir (Varlık:32).

Türkiye zeytinciliğinin fidan dikiminden, hastalıklara karşı dayanıklı çeşitlerin seçilişine kadar bir takım sorunları vardır; yabani zeytinlerin aşılınması için çalışmaların yapılması, zeytin yetiştirilen bölgelerde halkın eğitilmesi lüzumlu görülmüştür. Bu noktada bir “zeytincilik enstitüsü” ve “zeytincilik cemiyeti”nin kurulması gerekmektedir. Halkın aydınlatılması için çeşitli yayınların yapılması da Türkiye'de zeytinciliğin gelişmesinde fayda sağlayacaktır. Zeytin yetiştirenlere uygun koşullarda kredi sağlanması, bir gübre fabrikasının kurulması zeytinciliği geliştirecek adımlardan olacaktır (Varlık: 34).

⁴ Bugünkü adı; “Atatürk Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü”.

İzmir Milletvekili Halil Mentеше 1932 yılı bütçe görüşmeleri esnasında TBMM'de söz alarak: 1929 Ekonomik Buhranıyla birlikte ülkenin sıkıntıya girdiğini, 1931 yılında Ege çevresinden 35 milyon okka (1 okka 1282 kg) zeytinyağı karşılığında 15 milyon liralık bir gelir elde edildiğini, Avrupalı zeytin uzmanların refakatinde zeytin ağaçlarının bakımı ve budaması yapıldığı takdirde zeytinyağı üretiminin 70 milyon okkaya çıkarılacağını umduğunu, bunun da 15.000.000 liralık bir ek gelir anlamına geldiğini belirtmiştir (TBMM, Zabıt Ceridesi, 1932:191-192; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1939:131-132).

Bu yasal düzenlemelerle birlikte zeytin fidanı ve bakımına önem verilmesi zeytinyağı üretimi ve ihracatını da etkilemiştir. Bu amaçla 1923'de 986.000, 1924'te 458.000 ve 1926'da 6.810.000 liralık zeytinyağı satışı yapılarak ülkeye döviz kazandırılmıştır (İGM, İstatistik Yıllığı 1931-1932, 1932: 251).

Cumhuriyetin ilanından sonra 1925 yılında zeytin üretimi 156.000 ton civarında gerçekleşmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), 1969: 45). Zeytinliklerin tespiti, bakımı, ticareti konusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. 1926 yılında şahsi mülke ait olmayıp devlete ait olan zeytinlik, fındıklık, bahçelerin 10 yıl taksitle işlenmek ve üretim yapmak koşuluyla şahıslara satılabileceğine dair Muvazene-i Umumiye Kanunu çıkarılmıştır. Zeytincilik, önemli mali gelirlerle ekonomiye büyük katkı sağlamıştır. 1927 yılında, zeytinlik ve maden hasılatı 225.000 lira, zeytinlik ve vakıf arazisi harcamaları 70.000 lira olarak hesaplanmıştır (BCA, Fon K.:30.18.1.2, Yer No: 23.69.15, 04.10.1931.).1931 yılından 1935 yılına kadar olan süreçte Türkiye'de üretilen zeytinyağı miktarı 131.490 ton, ihracat miktarı ise 49.296 ton olmuştur (Ekrem, 1940:3).

Özetle, 1923-1938 yılları arasında Türkiye'de zeytinyağı üretimi ve ihracatı şöyledir. 1923 yılında 8.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 3.025 tonu ihraç edilmiş, 986.000 lira gelir elde edilmiştir. 1924 yılında 25.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 748 tonu ihraç edilmiş, 458.000 lira gelir elde edilmiştir. 1925 yılında 14.100 ton zeytinyağı üretilmiştir, 11.600 tonu ihraç edilmiş, 6.810.000 lira gelir elde edilmiştir. 1926 yılında 16.500 ton zeytinyağı üretilmiştir, 1.155 tonu ihraç edilmiş, 681.000 lira gelir elde edilmiştir. 1927 yılında 5.500 ton zeytinyağı üretilmiştir, 10.816 tonu ihraç edilmiş, 7.663.000 lira gelir elde edilmiştir. 1928 yılında 33.500 ton zeytinyağı üretilmiştir, 2.283 tonu ihraç edilmiş, 1.321.000 lira gelir elde edilmiştir. 1929 yılında 15.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 14.364 tonu ihraç edilmiş, 8.678.000 lira gelir elde edilmiştir. 1930 yılında 25.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 4.742 tonu ihraç edilmiş, 1.843.000 lira gelir elde edilmiştir. 1931 yılında 12.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 18.259 tonu ihraç edilmiş, 6.111.000 lira gelir elde edilmiştir. 1932 yılında 35.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 2.476 tonu ihraç edilmiş, 77.000 lira gelir elde edilmiştir. 1933 yılında 30.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 14.149 tonu ihraç edilmiş, 3.442.000 lira gelir elde edilmiştir. 1934 yılında 25.000 ton zeytinyağı üretilmiştir, 7.743 tonu ihraç edilmiş, 1.939.000 lira gelir elde edilmiştir. 1935 yılında 29.490 ton zeytinyağı üretilmiştir, 6.669 tonu ihraç edilmiş, 1.829.000 lira gelir elde edilmiştir, 1936 yılında 28.560 ton zeytinyağı üretilmiştir, 742 tonu ihraç edilmiş, 321.000 lira gelir elde edilmiştir. 1937 yılında 6.2050 ton zeytinyağı üretilmiştir, 3.334 tonu ihraç edilmiş, 1.623.000 lira gelir elde edilmiştir, 1938 yılında 33.750 ton zeytinyağı üretilmiştir, 4.397 tonu ihraç edilmiş, 1.522.000 lira gelir elde edilmiştir (İGM, İstatistik Yıllığı 1932-1933, 1933:264; İGM,

İstatistik Yıllığı 1934-1935, 1935, s.405; İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, 1936:286, 292; İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, 1937, s.232; İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, 1942:183, 243, 245; İGM, İstatistik Yıllığı 1939-1940, 1940:277, 279.). 1923 ile 1938 yılları arasında Türkiye’de zeytinyağı üretimiyle ihracat miktar ve tutarları istikrarsız bir seyir takip etmektedir. 1923 yılında 8.000 ton üretimle en düşük, 1937 yılında 62.050 ton ile en yüksek üretim rakamına ulaşılmıştır. 1936’da 742 ton zeytinyağı ihracatı karşılığında elde edilen 321.000 lira gelir ile en düşük seviye yaşanırken, 1929 yılında 15.364 ton zeytinyağı ihracatı karşılığında 8.678. 000 lira gelire en yüksek ihracat tutarına erişilmiştir (Yurtoğlu, 2019:484).

Bu dönemde Türkiye’de zeytin yetiştirilen çevreler üç bölüme ayrılmıştır: (BCA, Fon K:30.18.1- 2, Yer No: 74.38.10, 07.05.1937.)

1. Marmara Bölgesinde: İstanbul, Kocaeli, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale çevresi, 2. Ege Bölgesinde: İzmir, Manisa, Aydın ve Muğla çevresi, 3. Akdeniz Bölgesinde: İçel ve Antalya çevresi.

Bu üç bölgede toplam sayısı 106 ile 120 milyon arasındaki zeytin ağacından, 26-30 milyon kadarı üretim içerisinde yer almış, kalan 80-90 milyon zeytin ağacı 198.000 dönüm arazide delice (yabani) ve aşısız halde kalmıştır. İstanbul, Kocaeli, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Manisa, Aydın, Muğla ve Antep vilayetlerinde zeytincilik birinci derecede ayrı bir tarım şubesi halinde, Muğla, Antalya ve İçel’de ikinci derecede, üretim alanı içerisinde ele alınmıştır. Bursa, Balıkesir, Mersin, Silifke, Antalya, Muğla, Çanakkale, İzmir ve Aydın çevreleri ise yabani zeytinliklerin ayrıca yoğun olarak bulunduğu yerler olarak kabul edilmiştir. Elde edilen zeytinlerin tamamına yakını zeytinyağına tahsis edilirken, çok az kısmı salamuraya yatırılmıştır. Türkiye’nin zeytin ihraç ettiği başlıca ülkeler ise İtalya, Almanya, ABD, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Romanya, Rusya, Suriye, Yunanistan, Filistin ve Brezilya olurken, bu alıcılardan İtalya’nın 1931 yılında en fazla zeytinyağı satın alan ülke arasına girdiği görülmektedir (Yurtoğlu, 2019: 479).

1. Zeytinci Mübadillerin Türkiye’ye Getirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ardından gerçekleşen büyük göç hareketi olan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Türkiye’nin takip edeceği nüfus siyaseti açısından önemli bir demografik dönüşümdür. Nüfus Mübadelesi ile Türkiye dil, din, kültür, iktisadî vb. gibi unsurlar açısından türdeş bir yapıya kavuşacaktı. Aynı zamanda mübadillerin ülke iktisadının millileşmesi açısından etkisi olacağı da göz önünde bulundurulmaktaydı. Yunanistan’dan mübadele ile 500.000 civarında göçmenin ülkeye getirilmesi ve yerleştirilmesi sürecinde üretici duruma getirilmeleri oldukça önemliydi.⁵ (TBMMZC, D.II, 1975:43) Bunun için de mübadillere Vekalet tarafından mübadilleri

⁵ Yunanistan’dan mübadele ile gelen göçmenlerin iskân süreçlerinde; 499.239 muhacir, 172.029 gayr-ı mübadil, 14.312 harikzede, 35.936 mülteci, 18.430 yerli ahali, 2.774 doğu vilayetinden olmak üzere toplam 742.720 kişinin iskân edilmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti nüfus değişimine dayanarak, göçmenlerin taşınma, barınma, beslenme ve yerleşmesini, 8 Kasım 1923’te TBMM’de kabul edilen “Mübadele, İmar ve İskân Kanunu” göre sağlayacaktı. Kanun maddeleri için; Düstur, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969.

üretici hale getirmek için tohumluk, toprak, alet ve edevat dağıtılmış ve gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. (Erdal, 2006:210-214)

Daha mübadiller Yunanistan'daki liman şehirlerine yığılmaya başlar başlamaz limanlara yığılan göçmenlerin iktisadî uğraşlarının tespiti için de bir çaba gösterilmekteydi. Bu çaba bu kişilerin götürülecekleri yerlerde ne tür iktisadî uğraş içinde olacağını önceden belirlenmesine yönelikti. Ancak daha çok kırsal kökenli mübadillerin uğraşlarının belirlenmesine yönelik bilgiler derlendiğini mübadelenin uygulanış sürecinde görmek mümkündür (Emgili, 2011).

Bireylerin ekonomik faaliyetleriyle ilgili bilgi toplama işlemi, genellikle herhangi bir zanaatla uğraşan kentli insanın, bu zanaatını Türkiye'nin herhangi bir kentinde uygulayabileceği düşüncesiydi. Çünkü, belli bir tarımsal uğraşya ya da sanayi türüne yönelik olarak ayakta durabilen bir zanaat grubunun, yine benzer bir ortamda ve benzer tarımsal ya da sanayi örgütlenmesinin bulunduğu toplumsal çevrede yaşamını sürdürebileceği açıktı. Kırsal kökenli mübadiller için yapılan ayrıntılı incelemeler, herhangi bir tarımsal ürünün yetiştirilmesi ile uğraşan bir köylünün, aynı ürünü yetiştirip, pazarlayabileceği, benzer iklim ortamına ve benzer toprak yapısına yerleştirilmesinin gerekliliğinden kaynaklanmaktaydı (Emgili, 2011).

Mübadillerin Türkiye'ye iskân edilmeleri beraberinde birçok soruna sebep olmuştu. En önemli mesele ülkeye getirilen mübadil ailelerin ivedilikle ekonomiye kazandırılmasıydı. Buna ilişkin uygulamanın nasıl olacağına dair Heyet-i vekilece bir talimatname hazırlanmıştır; bu talimatnamenin 25. Maddesi mübadillerin iskân edilme sürecine dair ipucu vermektedir:

Gelen ahali dağlık veya münhat veya sevahil ahalisinden olmalarına göre müşabih araziye iskân olunacak, çiftçi bağıcı, tütüncü, sanatkâr gibi evsaflarına bazende mahal-i İskânda tatabuk ve muvafakat aranacaktır. Yunanistan'dan mübadeleden vürud edecek ahalinin bir an evvel memleketimizde müstahsil haline geçmesi mültelzim olmakla ekseriyet-i azimesinin köylerde iskânlarına itina edilecek ve şehirlerde icap ederse bu hususta tedabir ittihaz kılınacaktır (BCA, Fon K.: 30.00.18, Yer No: 7.25.2.).

Mübadele neticesinde göç edip gelenlerin hayat koşullarına kolay uyum sağlayabilmesi için belirli mıntıklar belirlendi. Üretim ve hizmet sektörünün devamlılığı açısından mesleki süreklilik ile beraber beşerî ve coğrafi mıntıklar belirlenmeliydi. (BCA, Fon K.: 272.00.0.12., Yer No: 41.44.28, 1 Ocak 1340/1924.) Türk Hükümeti ilk evvela 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesine göre, ülkeye muhacir olarak geleceklerin hangi iskân bölgelerine hangi yollar ile geleceklerini, mübadillerin ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını belirleyerek Türkiye'yi sekiz iskân bölgesine sonra da on iskân (BCA, Fon K.: 272.00.0.12, Yer No: 414.44.28, 1 Ocak 1340/1924; THAM, III/28, 15 Aralık 1339/1923, s.103-104.) bölgesine ayırmıştı.⁶ (BCA,

⁶ Mıntıka: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Amasya, Çorum, Tokat 2. Mıntıka: Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu, Kırkkilise, Kırklareli, Çanakkale 3. Mıntıka: Balıkesir 4. Mıntıka: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon 5. Mıntıka: Bursa 6. Mıntıka: İstanbul, Çatalca, Zonguldak 7. Mıntıka: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya 8. Mıntıka: Antalya, Isparta, Burdur 9.

Fon K.: 0.30.00.10, Yer No: 123.873.18 M. 8.10.1923;1.; İpek, 2000:43) Hazırlanan talimatnameyle toplulukların iktisadî faaliyetlerine istinaden hangi yöreden gelerek hangi yerleşim birimlerinde ikamet ettirileceği tespit edilmeye çalışılmıştı.

Meselâ; sigara ve tütün işleri ile uğraşp üreten esnaf Drama ve Kavala halkı, Samsun bölgesine geçip orda üretim yapacak, bağ bahçe zeytincilik işlerinden anlayıp bunlarla meşgul olanlar daha kıyılarda yer alan Girit, Midilli, Selanik ahalisi Edremit, Mersin, Ayvalık'a ve tarım ile uğraşan daha kırsal ve iç bölgelere Adana, Karaman, Malatya, Sivas, Amasya'ya yerleştirilip sektörün devamlılığı ve üretim için belirlenen bölgelere yerleştirileceklerdi. Bunun akabinde ikamet edilen bölge genelinde koordinasyonlu ve planlı olarak bölümler şeklinde örgütlenerek çeşitli dağılımlar sergilediler.⁷

Planlanan ise, bağ bahçe, tarım sektörü ve çalışma yerlerinin belirlenmesi dışında metruk malların, yerleşim yerlerinin tespit edilerek tamiri, yine metruk yaşam alanlarının savaş sonrası işgal probleminden temizlenip yaşanabilir yerler haline getirmektir.

Kırsal kesimden gelen mübadillerin, zeytinci, tütüncü, bağcı ya da çiftçi olmalarına göre yapılan tespitler neticesinde bir iskân programı hazırlanmıştı. Tespitlerimize göre 100.000 civarında zeytinci kitlenin Türkiye'de, tabloda da gösterildiği üzere, Ayvalık, Edremit, Mersin, Adana, Tekirdağ, Çatalca,

Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Amasya, Tokat, Sivas, Niğde ve tabloda gösterilmeyen daha sonra iskân bölgelerindeki zeytinliklerin durumuna göre Bursa ve çevresine de çok sayıda zeytinci göçmen yerleştirilmiştir. Zeytinci mübadillerin Türkiye'nin hangi bölgelerine ve şehirlerine yerleştirileceğini aşağıdaki tabloda ayrıntılı incelenebilir.

Mübadillerin Geldikleri Yerler	Zeytinci Mübadil Sayısı	Türkiye'de İskân Yerleri
Siroz (Serez)	5000	Adana ve çevresi
Kozana, Naslıç, Kesriye, Grebene Ahalisi	5000	Malatya ve çevresi
Kayalar, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Yenice, Vardar, Karacaabat, Gevgili'nin Yunanistan'a kalan kısımları	15.000	Amasya, Tokat, Sivas
Zeytinci Dramalı ve Kavalalılar, Selanik ve Ahalisi	40.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli çevresi
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ve Ahalisi	15.000	Çatalca, Tekirdağ, Niğde, Karaman
Midilli ve Girit ve Diğer Adalar	20.000	Ayvalık, Edremit, Mersin ve Ahalisi
TOPLAM	100.000	

Mıntıka: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir 10. Mıntıka: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Antep, Maraş.

⁷ Vekalet, görevlerini yerine getirebilmek için, uzman ve gerektiği durumlarda ücretli memur sağlamaya yetkili olacaktı. Ayrıca diğer mülki ve askeri memurlara tebligatta bulunma yetkisine de sahipti.

Tablo 1: Zeytincilik ile Uğraşan Mübadil Sayısı ve Yerleştirilmeleri Planlanan Yerler

Her ne kadar iskân mıntıklarına göre ve mübadillerin geliş yerlerine göre belirlemeler yapılsa da düşünülmenin aksi durumlar yaşanmıştır. Kimi zaman da zeytincilik tarımı ile hiçbir ilgisi olmayan mübadillere zeytinliklerin dağıtılması söz konusu olmuştur. Meselâ, 1924 senesinin ilk döneminde Aydın'a iskân edilenlere de 21.185 zeytin ağacı dağıtılmıştır. Ne varki bu ailelerin ilk defa uğraştıkları bu zeytinlikleri nasıl ekip biçeceklerini, zeytinden nasıl yağ çıkaracaklarını bilmemeleri neticesinde oldukça fazla zeytin ağacı harap hale gelmiştir (Güneş, 2012).

Söke ve köylerine Langaza, Gevgili, Preveze, Kavala, Selanik, Alasonya, Girit gibi bölgelerden, zeytincilik ve çiftçilik ve bağcılıkla uğraştıkları için yerleştirilen mübadiller arasında da benzer sıkıntılar meydana gelmiştir, zeytincilikle ilgili aynı zorlukları onlar da yaşamıştır (Sepetcioğlu, 2007: 64; Öztürk, 2001:66-72) 1925-26 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'ne göre; belirtilen yıllarda Aydın'da 4.300.000 kilo zeytinyağı üretilmekte iken öte yandan da Aydın'da dağ eteklerindeki zeytinliklerin bazılarının Milli Mücadele döneminde kesildiği, yakıldığı ve tahrip edildiği hususu da yer almıştır. Bu konuda ziraat uzmanlarının tetkikine ihtiyaç duyulduğu, özellikle de zeytinlerin toplanmasını halkın bilmediği ve böylece birçok zeytinin yol olduğu da ifade edilmiştir (Peker, 2019: 85).

Dönemin aydınlarından Yaşar Nabi Nayır'a göre mübadillerin Türkiye'ye yerleştirilmesi, ülke için taze kan idi. Medeni seviye itibarı ile Ota ve Şarki Anadolu köylülerinden seçkin bir konumda olan Balkan Türklerinin yerleştirilmesi ülkede canlılık ve kalkınma yaratacağı (Özcan, 1997:209-210).

3.Zeytincilikle Uğraşan Mübadillerin Yerleştirilmesi ve Karşılaştıkları Sorunlar

3.1.Mübadillere Zeytinlik Dağıtılması

Mübadillerin Türkiye'ye getirilmeleri sürecinde ortaya çıkan en önemli sorun yerleştirilecekleri yerleşim bölgelerinin belirlenmesiydi ve ardından onların üretici duruma getirilmeleri elzemdi. Bunun için de akla ilk gelen, Türkiye'yi terk eden Rum halkın geride bırakmış olduğu emval-i metrukelerin; bağ, bahçe, tarla, ev vb. yoğun olarak bulunduğu bölgelerdi. Ayrıca, mübadillerin hem ayrılacakları ortamdaki hem de yerleştirilecekleri yörelerdeki toplumsal ve iktisadî ve fiziksel anatomisinin (Çapa, 2010:59) belirlenmesi gerekiyordu.

6 Temmuz 1924'te yayınlanan bir talimatnameyle mübadillere zeytinlik ve arazi dağıtımı yapılması düzene sokulmuştur. Böylece mübadillerin ekonomiye kazandırılarak üretici duruma gelmesi sağlanmış olacaktı (BCA, 30.18.1, Yer No. 10.33.20; Düstûr, 3.Tertip, C:5, 1969:648-654).

İş bu talimatnâme uyarınca; Rumların bıraktığı arazilerin sınırlarının tespiti için vali ve kaymakam başkanlığında Mıntika Müdüriyet Memuru, Umûr-u Tasarrufiye Memuru, Maliye Memuru, Ziraat ve Fen Memuru ile bir ölçücü ve bir kâtipten oluşan "Tevzî ve Taksim Komisyonu" oluşturularak faaliyete geçmiştir. Yerli halktan ve mübadillerden üçer kişi de doğal olarak komisyonun üyesi olmuştur. Yörenin ihtiyar heyetinin gözetiminde, emlak, arazi, bahçe, arsa, zeytinlik gibi toprakların sınır tespiti

yapılması kararlaştırılmıştır. Tespitlerden sonra bu topraklar mübadil ailelere dağıtılmıştır.

Talimatnâme ile topraklar verimine, büyük şehirlere, istasyonlara ve iskelelere yakınlığı itibarıyla sınıflandırılmıştır. Tütün arazileri, Samsun, Bafra gibi birinci dereceden olan yerlerde 12-15 dönüm, İzmir, İzmit gibi ikinci dereceden yerlerde 15-20 dönüm olmak üzere dağıtılmıştır. Sebze bahçeleri de büyük şehir ve civarında 5-10 dönüm, uzak yerlerdeki iskâna uygun arazilerde ise 10-15 dönüm arasında; bağlar, İzmir gibi birinci dereceden üzüm yetiştiren yerlerde 6-10 dönüm, ikinci dereceden yerlerde ise 10-15 dönüm olarak tevzi edilmiştir (Arı, 1990).

Zeytinlikler de birinci dereceden mahsul veren mıntikalarda 100 ile 120 ağaç, ikinci dereceden mahsul veren bölgelerde 120-150 ağaç ve üçüncü dereceden olan bölgelerde ise 150 ile 200 ağaç olarak tespit edilerek dağıtılmıştır. Yabani ve aşısız genç zeytin ağaçlarından beş tanesi bir ağaç olarak hesaplanmıştır. Portakallık, limonluk gibi araziler de beş kişilik bir ailenin gereksinimi oranında belirlenmiştir. Dutluklar da yine beş kişilik bir aileye sıklık ve seyrekliğine göre verilmiştir. Aile nüfusu beş kişiden fazla olan ailelere; birinci dereceden verimli araziden 8-10 dönüm, ikinci dereceden verimli araziden 10-15 dönüm, üçüncü dereceden verimli araziden 15-20 dönüm ve tütün arazisinden 2-3, bağ ve bahçeden 1,5-3 ile zeytinlerden 20-30 ağaç verilmiştir. Mübadillere dağıtılacak toprakların büyüklüğü ve meyve ağaçlarının sayısı aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Mübadillere Dağıtılan Arazi, Tarla, Bağ, Zeytin Miktarı

Mübadillere Dağıtılan Özelliği	En az	En çok
Hububat Arazisi	75 dönüm	100 dönüm
Tütün Tarlası	13 dönüm	18 dönüm
Sebze Bahçesi	7.5 dönüm	12, 5 dönüm
Bağ	8 dönüm	12.5 dönüm
Zeytin	120 adet	150 adet

Talimatname uyarınca Türkiye'ye iskân edilen mübadillere, 5 000 000 dönüm arazi, 4 300 000 adet zeytin, incir ve meyve ağacı tevzi edildi (İskân Tarihçesi, 1932, s.138). Meselâ mübadillerin yoğun olarak yerleştirildiği İzmir ve Aydın'a yerleştirilenlere, 433.305 tane zeytin ağacı dağıtılmıştır. Kemal Arı'ya göre Devlet mübadillerin tarım alanlarına yerleştirilmesiyle, tarımsal üretimin fazlaşmasını hedeflemiştir, fakat mübadillerden istenilen verim elde edilememiş, zeytin üretiminde düşüş olmuştur. Bu da ekonomi ve ihracatta sorunlara yol açmıştır (Arı, 2003:137, 153).

Kurutuluş Savaşı sonrası, Rumların ardından tarlalardaki, bahçelerdeki ürünler de sahihsiz kalmıştı. Bunun için de Maliye Vekâleti bu ürünlerin yerli halka kiralanarak

telef olmasının önüne geçmeye çalıştı. Türk mübadiller ülkeye gelince de bu toprakları kiralayan, işleyen kişilerden alınıp mübadillere dağıtılacak olması onların tepkisine yol açmıştı. Geldikleri yerlerde bıraktıkları evlere ve arazilere karşın mal almak isteyen mübadiller bir tarafta diğer taraftan da buraları kiralayanlar olunca hükümetin işi iyice zorlaşmıştı.

Daha önce de bahsedildiği üzere, 6 Temmuz 1924'te Tevzi Talimatnâmesiyle Rumların bıraktığı taşınmazların mübadillere hangi şekilde nasıl dağıtılacağı hususları tespit edilmişti. Talimatnâme uyarınca; vilayet ve Kaza merkezlerinde "Tevzi ve Taksim Komisyonları" kuruldu. Dağıtım sonuçları "Arazi Tevzi Defterleri"ne kaydedilecekti (Arı, 2003:133; İpek, 2000:105-106).

Emval-i metruke talimatnamesinin yayınlanmasıyla, taşınmaz malların mübadillere hangi ilkelere göre ve nasıl dağıtılacağı kararlaştırılmıştı. Oluşturulan "Tevzi ve Taksim Komisyon"ları (Arı, 2003: 134) taksim edilecek arazinin sınırını tayin etmekle görevliydi. Fakat üzerinde durulması ve çözülmesi gereken bir mesele de yaşanan fuzuli işgallerdi, mübadiller bir de bu sorunla karşı karşıydılar.

Mübadele ve İskân vekaleti mübadillerin Türkiye'nin hangi mıntıklarına iskân edilecekleri konusunda ayrıntılı çalışmalar yapmaktaydı. Kuşkusuz bu belirleme işinde göz önünde bulundurulması gereken asıl konu mübadillerin geldikleri yerlerdeki mesleki uğraşlarıydı. Midilli ve Girit adalarından göç edenler daha çok zeytincilik ve bağcılığı ve ticareti bilenlerdi. Bu bölgelerden gelenlerin zeytincilik yapabilecekleri bölgelere yerleştirilmesi planlanmıştı. Mesela, Ayvalık Midilli ve Girit'ten göç edenlerin iskân edilebileceği benzer iklimde sahip ve zeytinliklerin oldukça fazla olduğu bir yerleşimdi. Bu sebeple Tevzi ve Taksim Komisyonunca Ayvalık'ta bulunan terkedilmiş zeytinliklerin sınır tespiti yapılarak dağıtılması kararlaştırılmıştı (Turan, 2008:80).

Neticeten Ayvalık'ta zeytinliklerin büyüklük ve ürünlerin verimliliğine göre tespit yapılmış ve değeri birinci sınıf ve üç altın lirası olarak belirlenmiştir. 10 ağaç bir dönüm olarak kabul edilmiş; zeytinlikler ovadaysa her bir ağaç iki, dağ ve bayırda ise her ağaç bir altın değerinde görülmüştür (BCA., T.İ.G.M.K., 272.13.00, 80.9.8.). Geldikleri yerlerde hiçbir malı olmayan mübadillere ise kişi başı 20 zeytin ağacı dağıtılmıştır.

Ayvalık'a göç eden mübadillerin bir kısmı Midilli Adasından daha mübadele başlamadan önce Yunan baskılarından ve saldırılarından kaçarak, aç ve zor durumda gelenler oluşturmaktaydı, elbette bunlar da mübadele sözleşmesine dahillerdi. Kendi olanaklarıyla Ayvalık'a göç eden mübadillerin derhal iskânı için Ayvalık Muhacirîn Heyeti Başkanı, Büyük Millet Meclisi'ne yazdığı bir mektupla bu mübadillerin Ayvalık'a bir an önce yerleştirilmesini gerekliliğini ifade etmiştir (BCA, Fon K: 272.10.00, Yer No: 16.63.6.) Bu konuda yazışmalar yapılmış ve İcra Vekilleri Heyetinden Maliye Vekaleti'ne gönderilen 11.10.1923 tarihli bir başka yazışmada durum şöyle tespit edilmiştir:

İstanbul'dan Midilli Türk ve Müslüman ahalisinin vekilleri Talat ve refiki imzalarıyla makam-ı senaveriye mevrud 10-10-39 tarihli telgrafnamede, Midilli ahalisinin zeytin mahsulünü ağaçlarda bırakarak Ayvalık'a nakline başlanıldığından bahisle mukabilini orada alabilmek için Edremit birahanesinde müzayedede bulunan emval-i metruke zeytin mahsulatının satılmasından sarf-ı

nazar edilmesi ve ihale edilmiş olanların da ber-muceb mukavele-i fesh ihalesi ve fuzuli işgal edilmiş hanelerin de tahliyesiyle gelecek muhacirine tevzi ve itası rica edilmektedir (BCA,272.00.11,16.68.2.18.).

Mübadele İmâr ve İskân Vekâleti de Midilli'den mübadillerin ekip biçtikleri zeytinliklerin mahsulünü daha toplayamadan zeytinleri üstünde bırakıp göç ettiklerinden Ayvalık'taki terk edilmiş zeytinliklerin ve bununla birlikte o 1923 senesi mahsulatının mübadillere tevzi edilmesine karar vererek meseleyi mübadillerin yararına çözüme kavuşturmuştur (BCA, 272.00.11, 16.68.2.).

Bütün bu tespit ve yazışmalara karşın Ayvalık'taki terk edilmiş taşınmazların ve zeytinliklerin mübadelenin başlamasının üzerinden bir yıl geçmiş olmasına karşın hala tevzi edilmemiş olması sıkıntılara yol açmış ayrıca kış mevsiminin gelmesi dolayısıyla mübadiller mağdur olmuştu. Bu konuda bir mektubu; Ayvalık'daki emval-i metruke zeytinliklerinin tevziatı hakkında, zeytinyağı ve sabun tüccarından Sezai Ömer Beğ tarafından, şu sözlerle aktarılmıştır:

Ayvalık'da vukua gelen bazı halatın ziraat ve dolayısıyla vezaif-i aliyyelerinde taalluku olmak cihetiyle nazar-ı dikkat-i aliyyelerini celb etmeğe vecibe bildim bir seneden beri taksimi ikmal edilememiş emval-i metrukeden zeytinliklerin imar edilememesi ve tathirâtda bulunulamaması zeytincilik ile iştihar eden oradaki mübadiller için zorluk teşkil eder. Hakikatde bu kusur Ayvalık sakinlerinden ziyade imar ve iskân müdüriyetine ve mahalli memurin-i mülkiyesine ait olmak lazım gelir. Çünkü bir sene içinde emval-i metrukenin tevziatı hitamına erdirilememiştii (BCA, 272.00.11,19.93.19).

Emvali metrukenin mübadillere her ilde nasıl dağıtılacağına ilişkin belirlenen hususlara karşın Ayvalık'ta mübadiller bu terk edilmişlerin kendilerine dağıtılmasında sıkıntılar hatta haksızlıklar yaşamışlardır. Mesela, gayri mübadil Malatyalılar adlı bir şirket, iskân hakkı olmamasına rağmen binlerce zeytin ağacını fuzuli işgal etmişler ve mübadillerin haklarını gasp etmişlerdir (BCA, 272.00.11, 20.9.15.). Bunun üzerine, mübadillerin haklarını çiğneyen iskân memurlarının görevden alınması konusu gündeme gelmiştir (Turan, 2008:79).

Zeytin ağaçlarının hiç kimseye verilmeden başıboş bırakıldığını öğreniyoruz. Ayrıca, Mübadillere ilk geldiklerinde verilmesi düşünülen zeytinlik hakkı bile mübadillerin üretici bir hale gelmesine gayr-i kâfi iken bu da çok görülerek yüzde ona indirilmesi mübadillerin iyice mağdur olmalarına yol açacaktı.

Bu yüzden ona tenzil edilmesindeki hikmet, mahalli memurinin ve müstecirin sabıkadan Malatyalıların ve maktul Hazım Ağa'nın şeriki Karasu mebusu Hulusi Beğ'in vesairlerinin hatırlarına müraat için değil fakat gösterdikleri işbu tavizata mağlup olmalarından ileri geldiğine herkeste bir kanaat vardır(...)İşin bu şekle girmesinde en büyük amil, baştaki iskan müdürü kaza memurin-i mülkiye ve iskaniyesi olduğu ve bunların sakim-i içtihadatı neticesi bulunduğu şüphesizdir (BCA, Fon K.: 272.00.11, Yer No: 19.93.19.).

20 Ekim 1924 tarihinde Ziraat Vekaleti'ne bu mektup gönderilmiş ve bu mektubun içeriği vekalet tarafından dikkate değer görülerek Mübadele ve İskân Vekaleti'nin bu konuda tahkikat yapması istenmiştir (BCA, Fon K: 272.00., Yer No:11,19.93.19.). Ardından ise bir başka yazışmadan olayın Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e kadar iletilildiğini anlıyoruz. Bu konuda, Reis-i Cumhur Başkatipliğinden Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne ve Mübadele Vekaleti'ne acilen bir mektup gönderilerek durum arz edilmiş ve çözüm sunulmuştur.

Ayvalık mübadilleri hakkında Reis-i cumhur hazretlerinin telgraflarında mevzu-bahis ve saiki leffen takdim ediyorum. Hamdullah Suphi Beğefendi'nin mahallinde yaptığı tedkikata nazaran vaziyet hakikaten vahimdir. Muhacirler fiilen zeytinlikleri gidip elde etmeği düşünüyorlar. Ölüm ve hastalık mübadiller arasında ehemmiyetli rahneler açmıştır. Balıkesir mebusu Hulusi Beğ bu faciada belki baş bir müessirdir. Bizzat kaymakam bu mebusun anahtarlarını cebine koymak suretiyle kapattığı kışlık ve yazlık evleri itiraf etmiştir. Kaymakam dahil olmak üzere meselede? alakadar vali ve iskân memurları mübadillere hak vererek gayr-i mübadillere aid mukavelelerin feshi lüzumunda son derece masdurlar. Gelecek sene mahsul olmamak dolayısıyla bu seneki yüz binlerce liralık mahsulü esasen ya toplayacak kadar doymuş olan gayri mübadiller bir defa toplarlarsa itimad buyurunuz ki bu kış ve önümüzdeki yaz Ayvalık'da toplanan yirmi beş bin kişinin kısm-ı azamını açlık ve hastalık mahvedecektir. Nihayet on gün zarfında eski İzmir valisi Rahmi Beğ de...? Paşa ile beraber suni olarak ihdas ettikleri Bergama hududu kaldırılmasını ve hudud dahilindeki sekiz yüz bin zeytin ağacı kırk mütegalibin elinden alınıp zavallı ve son derece meyus olan yirmi beş bin muhacire tevzi edilmezse yakında hakiki bir teşevvüş baş gösterebilir. Bendeniz de birçok zevatdan ve tahsisen ahvali pek yakından bilenlerden aldığım malumatın hülasasını balada arz etmiş oldum. Muhacirler elinde, Hulusi Beğ'in adamları tarafından Ankara'dan Ayvalık'a çekilen telgrafların suretleri var. Lazım gelenlerle görüştük. Oraya emir verildi. Müsterih olunuz mahiyetindedir. Bir emriniz bu yirmi beş bin mazlum adamı kurtaracaktır. Burada hiç bu emrinize intizar etmiyoruz. Arz-ı tazimat eylerim efendim. Reis-i Cumhur Başkatibi. (BCA, 272.00.11, 19.93.19.).

1924 yılına gelindiğinde bile Ayvalık'taki zeytinliklerin mübadillere dağıtımı konusunda problemler yaşanmaktaydı. Mahalli iskân memurları Kasım 1924 tarihinde zeytinliklerin %20'sinin dağıtımına başlamışlar bir süre sonra da emval-i metrukelerin dağıtımının %10'a indirilmesi mübadillerin iktisadi anlamda perişan olmalarına sebep olmuştur. Mübadiller terk edilmiş zeytinliklerin %20'sinin kendilerine dağıtılması halinde bile üretici duruma geçememekteydiler. Mübadiller yaşadıkları bu durumu Balıkesir Vekili Hamdullah Suphi Bey aracılığıyla gündeme getirmişlerdi.

Hamdullah Suphi Bey mübadillerin içinde bulunduğu vahameti Meclis'teki bir konuşmasında dile getirmiş ve ancak Ayvalık'ta mübadillerin yaşadığı bu durum incelenmeye başlanmıştır. Bu incelemelere göre; Ayvalık'ta 25 bin civarında mübadilin aç, hasta ve yardıma muhtaç durumda olduğu, kendilerine bir an önce yardım edilmesi ve zeytinliklerin dağıtılması öngörülmüştür. Ülke ekonomisi açısından ise 1923 yılında

bu terk edilmiş zeytinliklerin zayi olacağı tespiti yapılmıştır. Nihayetinde de İzmir Valisi Rahmi Bey ve Halit Paşa tarafından Bergama sınırındaki 800.000 zeytin ağacının fuzuli işgal altındaki kişilerden 25.000 mübadile tevzi kararı verilmiştir (BCA, Fon K: 272.00.11, Yer No:19.93.19.).

Ertesi sene Ayvalık'ta yapılan incelemelerde; mübadillerin ilk geldikleri zamana göre sorunlarının çözüldüğü ve durumlarının daha iyi olduğu, bununla birlikte bu mübadiller arasında sanatkârların çokluğundan ötürü, kazadaki sanayi ve iktisadî faaliyetlerin eski hâline dönmekte olduğu konusu sevindirici bir gelişme olmuştur. Ayrıca Ayvalık ve Bergama zeytinlikleri iki kaza halkına kiralanmıştır (BCA, Fon K.: 272.00.12, Yer No: 45.74.8.) Ayvalık'ta bulunan 950.000 zeytin ağacının edilmiştir. Bu 420.000'i mübadillere dağıtılmış, artakalanlar ile ilgili Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti, Ayvalık'tan bilgi istemiştir (BCA, Fon K: 272.00.11, Yer No: 19 93 12.).

Mübadele ile Bursa'ya yerleştirilen bir kısım mübadiller zeytinlikleri işlemeyi bilmemekteydi. Bu alanlara yerleştirilen mübadiller zeytinciliği bilmediklerinden zeytin üretimi mübadele sonrası Bursa'da gerilemişti. Bursa'nın köylerinde zeytin ağaçlarını söken mübadiller yüzünden zeytin üretimi gerilemişti. Bir kısım mübadiller de zeytin ağaçlarını yerli halka kiralama yolunu seçmişti (Kaplanoğlu, 1999:293). İlerleyen dönemde zeytinin köylüye para kazandırdığını gören mübadil göçmenler zeytincilikle ilgilenmeye başlamışlar ve kısa sürede zeytin üretimi artmıştır. 1937 yılına gelindiğinde, tarımsal istatistik rakamlarına göre, Bursa'da 34.744.390 kg zeytin e 3.310.386 kg zeytinyağı üretilmiştir (DİE, Tarım İstatistikleri 1934-1937, Ankara 1939:439).

Mudanya ve Gemlik'te dükkân sayısının çokluğundan, zeytin ve zeytinyağı ticaretin ve balıkçılığın ağırlıkta olduğu düşünülmektedir. Mudanya'da 320 dükkân, Gemlik'te 200, Bursa'da 88 dükkân Rumlardan geriye kalan taşınmazlardır (Kaya, 2017: 7). Ayrıca zeytin ağacı önemli bir yer tutmaktaydı. Zeytinlikleri de tarla ve dutluklar takip etmektedir. Bağlar ve çeşitli ağaçların da bu kazalarda önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bursa kazasında kullanılabilir durumda, 198.690 zeytin ağacı, 36.357 ekime uygun, 49.300 ekime uygun olmayan toplam 284.347adet ağaç mevcuttur. Arazi sınıflandırılmasında bahçelerin dönümü en az olanıdır (Kaya, 2017: 8). Gemlik'te de 82.540 ekilebilir zeytin ağacı. 49.920 ekime uygun olmayan ağaç, toplamda 132.460 zeytin ağacı bulunmaktadır (Kaya,2017: 8.)

Mudanya kazasında mübadele öncesi Rum nüfus çoğunlukta idi. Dolayısıyla bu bölgede Rumlardan geriye kalan zeytin ağaçlarının sayısının fazla olması burada zeytincilik ve zeytinyağı üretimin iktisadi kazançta önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Mübadillerin de bu iş kolunda yoğun bir şekilde etkin oldukları anlaşılmaktadır. Mudanya'da ise ekime uygun 24.375 adet zeytin, 1.625.928 adet uygun olmayan zeytin olmak üzere toplamda 1.650.300 adet zeytin Rumlardan kalmıştır. (Kaya, 2017:9.) Bursa kazası, Mudanya kazası ve Gemlik zeytinliklerin olduğu mübadil yerleşimleridir.

Mübadillerin bu bölgelere iskanına dair Haziran 1924 tarihli veriler zeytinci, kozacı, bağcı 750 nüfus Gemlik'te; 1.000 nüfus balıkçı ve zeytinci, Gemlik, Kurşunlu ve Armutlu'da; 2.000 kişi zeytinci ve rençberin de Orhangazi kazasında Ermeni mallarına, iskân edilebileceği dile getirilmiştir (Kaya, 2017:8.)

Mübadelenin başlamasının üzerinden üç yıl geçmiş olmasına karşın hâlâ zeytinliklerin mübadillere dağıtımı devam etmiştir. Dâhiliye Vekâleti'nce 23 Kasım 1926 tarihli bir başka talimatnamede Çanakkale ve Bursa bölgelerinde terk edilmiş olan zeytinliklerin, mübadiller arasında zeytincilik ile uğraşanlara verilmesi veyahut satılması istenmiştir. (BCA, Fon K: 30.10.00., Yer No: 193.319.4.).

Mübadilleri üretici duruma geçirip ülke ekonomisine kazandırmak için öncelikle halledilmesi gereken mübadillerin Yunanistan'dan taşınması ve mesleklerine uygun bölgelere yerleştirilmeleri idi. Mübadiller Rumların bırakmış olduğu metruk konutlara yerleştirilecekti. Ne var ki bu emvali metrukelerin yerli halk ya da bir kısım memurlar tarafından fuzuli işgali meselesi Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'ini oldukça zor duruma sokmuştu. Mübadillerin iskanındaki bir diğer önemli mesele Vekaletin elindeki mübadillerin durumuna ve bölgelerde yaşanan fuzuli işgale dair bilgi eksikliği idi. Böyle olunca da mübadiller el yordamıyla bölgelere yerleştirilmek zorunda kalmışlardır. Ancak mübadilin uğraşısı zeytincilik olsa da bağcılık veya tütüncülük tarımına uygun bölgelere yerleştirilmeleri hem mübadil için mesleğinin kaybı hem de o bölgenin ekonomisi için bir kayıp idi. Elbette bu önemli mesele TBMM'ye kadar taşınmış, hükümete yönelik bir çok eleştiriye sebep olmuştur. Mübadillerin tarımsal uğraşları dışındaki bölgelere yerleştirilmeleri konusunda Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet (Canitez) Bey'in yaklaşımı şu şekilde olmuştur:

“Efendiler, köylerin içerisinde arazinin ne kadarı ovalık ne kadarı dağlıktır. Kâbili iskân arazisinin yekunu nedir? Ne kadar mezraatla geçinebilir? Zeriyatın derecesi nedir? Bunlar hakkında uzun uzadıya tetkikat icra etmek lâzımdır. Halbuki bu malumatın istihsaline imkân yoktur. Bunlar olmadıkça hututu umumiye üzerinde yürümek lâzımdır ve yapılacak işler de bundan ibarettir.” (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II. İctima II C. X. Ankara, 1975: 43).

Çünkü gelen Türklerin büyük çoğunluğu köylü, giden Rumların çoğunluğu da esnaf ve ticaret ile uğraşması ve çoğunun şehirden göç etmiş olmasına Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mahmut Celâl (Bayar) Bey de yaptığı bir konuşmada dikkati çekmişti: *“İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin şeraiti hayatiye ve iktisadiyesi müsavi değildir. Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençperdiler. Efendiler gelenlerin ekseriyeti azimesi köylülerdir, gidenlerin ekseriyeti azimesi şehirlidir. Böyle mütefavit nispetler arasında iskân yapmak imkânını takdirî âlînize terk ederim* (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II. İctima II C. X. Ankara, 1975:43).

Anadolu Rumları'nın gitmesi ve Rumeli Müslümanları'nın gelmesi arasında geçen zamanda, iskân için kullanılacak yerlerin işgal edilmiş olması ve yetkili kurumların kâğıt üzerinde yaptıkları çalışmalara rağmen, gelenlerin mesleklerine göre ayırdıkları iskân bölgelerine dağıtım sırasında gelişen yanlış yönlendirmeler büyük bir karmaşaya sebep olmuştur. Bruce Clark, Türkiye'de iskân işlemlerinin planlandığı gibi geçmemesinin sebeplerini şöyle açıklamaktadır. Mübadiller daha Türkiye'ye varmadan çok daha önce onların şehirli ve kırsal bölgelerden geliyor olmalarına göre iskanlarının gerçekleştirilmesi gerekirken iskanları ancak Türkiye'ye ulaşmalarından sonra planlanabilmiştir. Bu da beraberinde kırsal kesimden gelenlerin şehirlere, şehirlere gelenlerin köylere iskân edilmeleri hatasının ortadan kaldırılmasında geç kalınmıştı. Mesela, bir kısım çiftçi-hayvancılıkla geçinen mübadilin Kayseri'nin şehir merkezine

yerleştirilerek, onlara ticarethaneler dağıtılmıştı. Bu mübadiller de bu ticarethaneleri hayvanları için barınak haline getirerek buraları atıl hale getirmişlerdi. Normalde bunlara toprak dağıtılmalıydı ancak hiç toprakları yoktu. Bir kısım tütüncü mübadil ise kendini bağlarda bir kısım meyvecilikle uğraşanlar kendilerini buğday ekip biçerken buldu.

Aslında asıl mesele iskân işleminin kâğıt üzerinde uygulanmasıydı. Mübadillerin karşı karşıya kaldıkları önemli bir sıkıntı da kendilerine verilmesi düşünülen evlerin fuzuli işgali ya da çoğu evin harap vaziyette olması meselesiydi. Clark'ın dikkat çektiği bir nokta İzmir gibi göç öncesi Rumların yoğun olarak bir şehirde çoğu sağlam konut üç ayrı insan grubu tarafında işgal altındaydı. Bunlar, Eylül 1922 yangınının kurbanları; Yunan ordusunun kaçarken yakıp yıktığı bölgelerdeki İzmir'e kaçanlar ve kapabilecekleri her şeyi kapan siyasetçiler idi (Clark, 2008: 222-223).

Mübadiller, konutlar ve araziler kendilerine dağıtılıp barınma sorunları çözüldükten sonra yalnız bırakıldılar. Tarım ve hayvancılıktan bir geçim sağlayabilmek yeni bir düzeni rayına oturtabilmek, belirli bir emek ve zaman gerektirmekteydi. Yunanistan'dan gelen bir mübadil arsasındaki zeytinliği kesti, odun olarak kullandı ya da zeytin ağaçlarını söküp buğday, pamuk, arpa ekmişlerdir. Bu gibi örneklere Türkiye'nin özellikle zeytinliklerin yoğun olarak bulunduğu Batı Anadolu Marmara bölgesinde bir çok mübadil yerleşiminde rastlanmaktadır.

Barkan'a göre de, göçmenlerin geçici bir süre ile de olsa kırk üç vilayetteki binlerce köye üçer beşer dağıtılmasının düşünülmeleri yapıcı ve yaratıcı bir iskan politikamız olmadığını göstermektedir (Barkan 1943:206).

Toprak dağıtımı, mal dağıtımı vb. durumlarda yaşanan bazı ilginç "irae" olayları da vardı. Örneğin bir arazi üzerinde, göçmen ailelerinden birine toprağı ekip biçme, sebze yetiştirme ve böylece bahçe olarak kullanma hakkı verilirken, başka bir göçmen ailesine de, aynı arazi üzerindeki zeytin ağaçlarını kullanma hakkı veriliyordu. Birtakım yanlışlıklar sonucu köylü göçmenlerin kentlere, kentli göçmenlerin de kırsal yörelere yerleştirildiğine tanık olunmuştur.

Zeytinliklerin odun olarak kullanılmasının yanı sıra tütün üreten bir kesimi zeytincilik ve ipek böcekçiliği yapılan bir bölgeye yerleştirmek, ülke ve bölge iktisadını olumsuz yönde etkilemişti. Bursa'dan giden ticaret, el sanatları, ipek, zeytin, tütün ve bağcılık hakkında bilgi sahibi idiler. Bursa'ya gelenlerin bütün bu uğraşılara hâkim bilgileri mevcut değildi. Bu mübadiller daha çok tütün üretiminin devam ettirilmesi konusunda uzmandılar. Bununla birlikte tütün üretimini sürdürmek için dut ve zeytin ağaçlarını keserek bölgenin iktisadi zenginliğini sekteye uğrattılar. (Kaplanoğlu, 1999: 60.)

Bazı mübadillerin mesleği farklı iken Mudanya'da zeytinlik sahibi olarak yeni yerlerinde hayatlarını idame ettirmişlerdi. Mesela, 1921 Kandiya doğumlu bir mübadilin anlatısına göre babası orada Cerrah imiş ve O'nun şu sözlerine göre:

"O zamanki hükümetimiz, devletimiz bize efendime söyleyeyim, başımızı sokacak bir ev ve zeytinlik verdi. Tabii o zamanlar şartlar ağırdı. Türkiye harpten yeni çıkmıştı. Senelerce Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği yükü sırtladılar. Yeni kurulmuş

Türkiye Cumhuriyeti ve onun Devlet Başkanı Atatürk ve etrafındaki arkadaşları büyük özveriyle efendime söyleyeyim, halkımıza yeni kolaylıklar sağladılar. Biz mübadilleri sahiplendiler.” (Şerif Biricik ile Söyleşi 10.09.2012, Mudanya, Emirdoğan Savaş Arşivi; Mübadil Gazetesi, 7 Ekim 2016, Mudanya, s.6-7.)

Meselâ, Şirince'ye yerleşen bir mübadil ailenin deneyimlerinden öğrendiğimize göre, Şirince'de bahçelerle ilgilenmeye başladıktan sonra, zeytin ve incirle yeni tanıştıkları ve daha önce yaşadıkları yer olan Bursa (Müştiyan)'da, tarla işini deneyimledikleri için, buraya uyum sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Ahmet Adıyaman, bu farklılıkların, özellikle iklim değişikliğinin yarattığı sonuç olarak, göç ettikleri ilk sene çok fazla ölüm görüldüğünü söylemektedir. Tabii uğraşları değişmiş. İlk geldikleri yılda çok ölen olmuş. Herhalde o iklim değişikliğinden olacak. Bunların oradaki araziler verimli ve ovadaymış. Şirince Köyü daha da kıraç. Ağaçtan zaten bunlar anlamıyorlar. Tarla işiyle uğraşıyorlar. Zeytin... İncir... Bağ bahçeyle uğraşıyorlar. Öyle bir şaşkınlık evresi geçirmişler. *“Uyum sağlayamam.”* olmuş ilk durumda. Meselâ; zeytin ağaçlarının bir kısmını kesmişler odun yapmışlar, yakmışlar. Sonra da onun yararlı bir mahsul olduğunu anlayınca, o kestikleri ağaçları tekrar dikmişler. Böyle bir değişiklik olmuş (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008:2.)

Mübadiller için Türkiye'ye ilk geldikleri günden itibaren birkaç yıl çok zor geçmiştir. Çünkü bir yandan bildikleri tarımsal uğraşmayı yapmaya çalışırken bir yandan da aç ve parasız bir haldeydiler. Ayrıca yeni yerleşim yerlerindeki farklı bir tarımsal ürünü öğrenip bunu ekip biçerek kendilerini geçindirmeye vakitleri yoktu. Bu yüzden de kendilerine dağıtılan zeytinlikleri odun haline getirip karşılığında karınlarını doyurmuşlardır. Bu durum da Türkiye için ekonomik kayıplara sebep olmuştur. İzmir'e iskân edilen bir mübadilin şu anlatısı da o dönemde yaşanan zorlukları gözler önüne sermektedir:

Ailem buraya altın para ile gelmiş. Babam 225 sarı lira getirmiş. Buraya geldikten sonra da tütüncülük yaptık. Tütün o zamanlar çok geçerliydi. 1926 yılına kadar sağda solda kaldık. Ancak o yıldan sonra insanlar kendilerini toparlamaya başladılar. Fakat ceplerinde para da kalmayınca ne ile geçinecekler? Gazimir'de Rumlardan kalma ağaçları, zeytinlikleri kesip İzmir'e getiriyorlar. Bir eşek yükü odunu iki ekmeğe satıyorlar. Bundan dolayı zeytinlikler kısmen azalmış oluyor. Bilmedikleri için bağcılığı da sürdüremeyip bağları söküyorlar; tütün yapıyorlar. Ama bunların suçlusu o günkü hükümet. Her ne kadar Atatürk, muhacirleri verimli mıntıkalara, kendi mizaçlarına uygun yerlere yerleştirdiyse de onlara burada yön gösterecek kimse yokmuş. O zamanki vali de pek anlayışlı davranmadı. Madem bizi buraya yerleştirdiniz, bu bağı, bahçeyi koruyucu önlemler arayın. Buraya gelince millet bihaber her şeyden. Yalnız karnını doyurmaktan başka bir şey bilmiyor. O meyveyi, sebze yi satacak bir Pazar bulabilseler... Bu, mali idarecilerin suçu... Atatürk İzmir'e İktisat Kongresi için geldiğinde, karşısına bakkal ve keresteci çıkıyor. Keresteci de Alsancak yandığı için o keresteleri satan kişi. (Sepetçioğlu, 2010:68).

Mübadillere ait taşınır taşınmaz malların tespiti, mübadillerin ellerindeki mal varlıklarını gösteren evraklara binaen mübadillerin geldiği bölgedeki yerel makamlar tarafından yapılacaktı. Mübadillerin geride bıraktıkları tarlalardaki ağaçlar üzerindeki toplanmamış ürünler de taşınabilir mal olarak kabul edilmişti. Buna örnek olarak Midilli Adası'nda Müslümanlara ait zeytin ağacının üzerindeki mahsule ne olacağı konusu verilebilir. Midilli'den ayrılan Müslüman halk mahsullerini alamadan Ayvalık'a gelmişti. Bu sebeple İcra Vekilleri Reisi, Edremit Karyesinde bulunan emval-i metrukelerin zeytin mahsulatının zararının temin edilmesi ve işgal edilmiş hanelerde olanların da tahliye edilerek gelecek mübadillere tevzi ve itası konusunda Maliye Vekaletinden ricada bulunmuştur (BCA, Fon K.:272.00.11, Yer No:16.68.2.)

1925 yılındaki bir yazışmadan Erdek Belediye heyetinin, Dahiliye Vekaleti'ne Erdek'teki zeytinlikler ile ilgili durumu bildirerek bir karara varılmasını istemiştir. Erdek Belediyesi Erdek'te mübadillere zeytinliklerin dağıtıldığını ancak Erdek Paşalimanı'nda metruk durumda olan zeytinliklerin imarsızlık yüzünden mahvolmasına mâni olmak üzere satılmasını istemekteydi ve bu konuda Vekaletle görüş sormaktaydı. Dahiliye Vekaleti bunun üzerine, Muhacirine yapılan tevziden kalan zeytinliklerle "işcar-ı meşere-i umumiye-i arat" görmediklerinden dolayı orman çalılık halini aldığını ve tevzi edilenlerin de muhacirinin adem-i ihtisası dolayısıyla aynı vaziyette bulunduğu ve her sene meydana gelen yangınlar sebebiyle de bir kaçar bin zeytin ağacı yanmakta olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden hem harik tehlikeleri ortadan kalkmak hem zeytin ağaçlarının, yağlarının sahipsizlikten göz göre mahvolmalarına neden olmamak için ve en önemlisi tevzi edilecek kimse olmadığından, satılmasından başka çare bulunmadığına kanaat getirilmiştir. (BCA, Fon K: 272.0.0.12 , Yer No: 45-75-24.)

Girit'ten Erdek'e annesinin kucağında göç eden Zehra Yıldırım; babası, annesi ve 8 kardeşi, ayrıca teyzeleri ile birlikte gemiyle Erdek'e gelirler. Erdek'te yağhanelerin Rumlardan kaldığını ve Girit mübadillerinin bunların işlerliğini nasıl devam ettirdiklerini şöyle anlatmaktaydı:

"Gelen Giritliler yağ fabrikalarına keçi kılından torbalar yapıyorlardı. O torbalar zeytini içine alıp baskıya giriyor, sıkarak yağ çıkartılıyordu. Dedem o kıl çuvaları dokuyordu. Yağhaneler Rumlardan kalmaydı. Zeytin zamanı biz arabamızla zeytin toplamaya giderdik, arabası olmayanlar at arabaları ile ya da eşek sırtında giderdi. Zeytini elimizle sıyırıp yerde hem seçip hem topluyorduk. Kızıl ve seçmelik diye ayırırdık. Eskiden sadece sele vardı, bir de sarnıçlara salamura basardık. Yağları demir fıçılara koyardık." (<https://giritturklerikulturu.wordpress.com/2014/01/12/tarihin-taniklari-1/>, Erişim Tarihi, 26.11.2021).

Mübadelenin hemen önce ve sonrasında mübadiller nedeniyle büyük meselelerle karşılaşan Türkiye ve Yunanistan hasat dönemine kadar gelen nüfusu bir an önce yerleştirip onları üretici konuma geçirme düşüncesindeydi. Mübadilleri yeni yerleşim alanlarına belirli bir düzen çerçevesinde ve mübadillerin alışkın olduğu iklim şartlarına uygun olan önceden belirlenen yerlere yerleştirilmesi planlanmış olsa da bunun tam anlamı ile gerçekleştirildiği söylenemez. Yerleşim yerleri acele ile belirlenmiş ve iskân sorununa yeterli kaynak ayrılmamıştır. (Sepetçioğlu, 2010:77-108).

3.2.Zeytin Üretiminde Mübadillerin Katkısı

Mübadiller Türkiye'ye iskân edilirken üretime katkıları olacak şekilde yerleştirilmeleri onların o bölgelerde tarımsal uğraşlarını ya da mesleklerini icra edebilmeleri açısından önemlidir. Dolayısıyla mübadillerin, üretici hale getirilmelerinin Türkiye iktisadının canlanmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmüştür. Yunanistan'daki Müslüman halk genellikle rençper idi. Batı Trakya'da tütün tarımı ve büyükbaş hayvancılığı ile, Ege adaları ve Girit'e ise küçükbaş hayvancılıkla, et ve süt ürünleri üretimiyle, bağcılık ve zeytincilikle daha çok Girit ve adalarda uğraşıldığı bilinmekteydi. Girit'ten göç eden mübadillerin anlatıları da bize Ada'da Müslümanların zeytincilikle uğraştığını göstermektedir. Girit'ten mübadele ile gelen göçmenlerin şu ifadelerinde ekonomik uğraşlarının zeytincilik olduğu ifade edilmektedir:

Babamın köyünün adı Haraçi. Köy çok yüksek, sarp, kayalık... Haraçi, büyük bir taş demek Rumca. Köyün üstünde büyük bir taş var, köy adını oradan almış. Köyün geliri zeytin, keçi, koyun ve zeytincilikten... Büyük baş hayvan pek yok orada. Tahıl ürünleri de çok az; ancak belli ovalarda yetişiyor. Türkler Girit'te bağcılık, zeytincilik yapar, şarap üretir, şarap içerlerdi. Babam Neşet Adalı ticaret ile uğraşıyordu. Iraklio'da bakkalı vardı. Peynir, yağ, zeytinyağı, şarap, hayvan yemi ve diğer yiyecekler satardı (Sepetcioglu, 2010: 24-25.).

Mersin Tarsus'a Girit'ten göç eden Boltaç ailesinin 2. Kuşak üyesi Sadık Boltaç, büyükbabası Politali, dedesi Sadık ve babası Ali'nin ve kuşaklar boyu ailesinin Girit adasında yağcılık yaptığını, oradaki fabrikasında 6 adet mengenesinin olduğu ve daha sonra 1924 yılında mübadele ile Girit'ten Mersin'e göç ettiklerini ve zeytinciliği burada da devam ettirdiklerinin öyküsünü anlatmaktadır:

Tarsus'a yerleşen dede Politali bakmış ki çevrede zeytinyağını bilen yok fakat her yer "delice" denilen yabancı zeytin ağaçlarıyla dolu. Politalinin oğlu Sadık Ağa ise zeytin ağacı aşılama tek. Sadık Ağa köy köy dolaşır "sarılak", "topak" ve "Eşek" zeytini cinsi ağaların dallarından aldığı kalemli aşı olarak kullanır. Yamandır Sadık Ağa. 1928'de Kösebalı Köyü yakınlarından büyük taşlar çıkartır ve zeytinyağını elde etmek için kendi elleriyle gece gündüz demeden değirmen taşları yontmaya başlar. Zeytini kırmak ve ezmek için atla çevrilen 4 taşlı bir değirmen yaparken, İzmir'de de zeytini sıkmak için asma makaralı mengene getirir. 40 metrekarelik bir alanda ailemizin ve diğer Giritlilerin zeytinyağı ihtiyacını karşılamak için yeniden zeytinyağı üretimine başlar baba oğul. Eski usul yağcılık 1955'e kadar sürer. Sadık Ağa'nın oğlu Ali Boltaç üretimin başına geçtiğinde atlı değirmen ve asma makaralı mengene dönemini kapatır. İzmir'den hidrolik pres olarak günlük kapasitesini 1.-2 tondan, 10 tona çıkarır. 1981'de eşi Zeynep Boltaç ile 2. makinesini alarak günlük üretimi 20-25 tona çıkarırlar. Bugün ise bu rakam 70-80 tona ulaşmış bir fabrika ile Çukurova zeytinyağı üretiminde Boltaç markası önemli üretim gücüne sahiptirler (Sadık Boltaç ile yapılan sözlü görüşme, 17 Ocak 2022.).

Bir başka Giritli aile üyesi 2. nesil Hüseyin Şendağ'ın ifadelerine göre; babası 12 yaşında iken annesi ve halası ile Tarsus' a, 1924 yılında, Girit Heraklion'dan göç eder. Tarsus Reşadiye vb mahallelere yerleştirilen Giritlilerin çoğu, zeytincilikten anlasalar da

fakirlikten, yeniden hayata tutunabilmek için tarlalarda çalışarak, bağlarda aşı yaparak geçimini sağlamıştı. Bölgenin yabani zeytinle dolu olması ve yerli halkın zeytincilikten anlamaması sebebiyle Girit'te bu işe aşına olan aile Tarsus'ta eski usul; taş mengenerlerle çalışan bir zeytinyağı mağseresi kurmuşlar ve ilerleyen yıllarda Tarsus'a elektrik gelince, yeni yöntemle üretime geçmişlerdi. (Hüseyin Şendağ ile yapılan sözlü görüşme, 17 Ocak 2022). Mersin dışında Girit'ten gelen zeytincilikten anlayan ailelerin kıyı şehirlerine; İzmir, Mudanya, Ayvalık, Balıkesir, Gemlik, Erdek, Edremit gibi yerleştirildiklerini ve bu bölgeler de zeytin yağcılıkta Giritli ailelerin öncü olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bu anlatılar da göstermektedir ki Girit'ten gelenler ise zeytin üretiminde ustalardı. Günümüzde zeytin üretiminin en iyi yapıldığı yerlerden olan Gemlik ve Mudanya çevresinde zeytin üretiminin gelişiminde büyük katkıları olmuştur (Kaya, 2017, s.3-4).⁸ Aynı biçimde, Söke ve çevresinde de zeytin üretiminde Giritli göçmenlerin payı büyüktür. *“Söke’de zeytin vardı, ama bizler geldikten sonra çoğaldı. Sonra sonra zeytin dikenler çoğaldı.”* (Sepetçioğlu, 2007: 80.) *“Söke’de zeytini kimi ayakla, kimi taşla, at ile sıkarken, torbalı sistemle yağ sıkmayı Giritliler getirdi.”* (Sepetçioğlu, 2007: 80.)

Mübadele kararı ile Yunanistan'dan göçen ve Şirince'ye iskân edilen zeytinci aileler, daha önce yaşadıkları yerlerdeki meslekleri de olan çiftçiliği, Şirince'de de devam ettirmişlerdir. Tütün, zeytin ve incir öncelikli olmak üzere, bazı aileler mevsimine göre meyvecilik ve sebzeçilik yapmış, bazı aileler ise buğday ve mısır yetiştiriciliği ile ilgilenmişlerdir. Devletin mübadil ailelere verdiği zeytin bahçeleri, 1924'lü yıllarda Şirince'de, köy içinde imiş ya da ulaşımı incir bahçelerine göre nispeten daha yakın sayılacak uzaklıktaymış. Oysa incir bahçeleri, köyün bugünlerde bağlı olduğu Selçuk kasabasına daha yakındır. Şirinceliler bu bölgelere ulaşımı hayvanlarla ya da yayan sağladıkları için, aileler yaz döneminde incir bahçelerinde konaklamak durumunda kalmış, sonbaharda ise zeytin hazırlıklarına başlamak üzere Şirince'deki evlerine geri dönmekteymişler (Çadircioğlu, 2020:82).

Bir başka mübadilin anlatısına göre de Şirince ve çevresi Zeytincilikle uğraşan mübadillerin yerleşmeyi tercih ettikleri yerlerden olmuştur. Ayten Seyran adlı bir mübadilin Şirince'ye yerleştirilme sebeplerine baktığımızda da bu bölgedeki toprakların verimli olmasının ve Zeytin ağaçlarının bolluğunun bunda etken olduğunu ifade etmektedir:

Herkesi beğendiği yere gönderiyorlarmış. Bizim Müştienliler İzmir'de kalmak istememiş, orayı beğenmemişler. Kuşadası'nda da sivrisinek çokmuş. Selçuk da bataklıkmiş. Oranın ovası çok zengin, ama (biz burada sivrisinekten ölürüz) demişler. Şirince o zaman nahiye imiş. Köyü verimli görmüşler. Zeytin ağaçları, bağlar çokmuş;

⁸ Mudanya kazasına (Trilye, Misebolu, Dereköy, Seyfi, Burgaz) 3603 nüfus mübadil iskân edilmiştir. Bu nüfusun tamamına yakını Giritli'dir. Sadece Mudanya kasabasında ise 185 hanede 1084 Girit mübadili olup, bunların büyük bir kısmı balıkçı ve bağcılıkla uğraşmaktadır. Az miktarda da çiftçilikle uğraşan mübadil kaydının varlığı dikkat çekmektedir. Gemlik'e de 1276 Giritli, 162 Vodineli, 59 Yeniceli, 23 Dramalı.

havası temizmiş, sivrisinek de yokmuş. Bu sebepten Şirince'ye yerleşmişler (Sepetçioğlu, 2007:60-61.).

Mübadele ile göçen ve Şirince'ye yerleşen kuşak, onların çocukları ve torunları, köyde genel olarak tarımla ilgilenmişler, ilkokuldan sonra eğitimine devam etmek isteyenler yakın kasabalara ya da şehirlere gitmek zorunda oldukları için ve dönemin koşullarında bu mümkün olmadığı için, çiftçiliğe, tarım mahsullerinin alış satışına yönelmişlerdir. Devletin mübadillere verdiği zeytin ve incir bahçelerini işlemişler, çoğunlukla bu ürünlerin satışıyla geçimlerini sağlamışlardır. İncir bahçeleri köyün dışında olanlar, eskiden Rumların da yaptığı gibi, yaz aylarını incir bahçelerinde geçirmiş, sonbaharda köydeki evlerine geri dönmüşlerdir (Çadircioğlu, 2020:84.).

Çadircioğlu'nun tespitlerine göre, Şirince'ye mübadele kararından sonra yerleştirilen köyün yeni ev sahipleri, çoğunlukla Selanik, Kavala, Pravušta ve Müştüyan'dan gelmişlerdir. Bin sekiz yüz hane olarak köye yerleşmişler, devletin onlara verdiği ev ve bahçeleri değerlendirmişlerdir. Zeytin ve incir ile yeni düzenlerinde tanışmışlar, ilk dönem yetiştiriciliğine hâkim oldukları için tütüncülük ile ilgilenmişlerdir. Daha sonraki yıllarda zeytin ve incire alışmışlar, tütüncülüğün kazancının az olduğu düşüncesi ve devletin tütün yetiştirmek ile ilgili kısıtlamaları yüzünden, tütün yetiştiriciliğine son vermişlerdir. Zaman içinde, zeytin ve incir yetiştiriciliğinin yanı sıra diğer meyvelere de yönelmişlerdir. Çiftçilik yaparak geçimlerini sağlamışlardır (Çadircioğlu, 2020:80.).

Geldikleri yerlerde zeytincilikle uğraşan mübadiller, Tevzi Talimatnâmesi uyarınca, özellikle zeytincilik yapılabilecek Ege, Marmara ve Akdeniz bölgesindeki şehir ve köylere iskân edilmişlerdi. Mersin, Balıkesir, Erdek, Ayvalık, Mudanya, Aydın, İzmir, Aydın, Bursa gibi yerlerde zeytinliklerin dağıtılmasının ardından mübadillerin bu bölgelerdeki katkılarını incelemek gerekmektedir. Erdal (2007: 1274) mübadele göçü sonrası Türkiye'de yaşanan iktisadi sıkıntılar rağmen Ege ve Marmara'nın güneyinde de zeytincilik ve bağcılık kısa sürede gelişme gösterdiğini ifade etmektedir.

Bu açıdan Mersin'de tarımsal üretimde, bağcılığın ve zeytinciliğin yaygın hale getirilmesinde, Giritli ve Selanikli mübadiller önemli rol oynamıştır. Mübadele planlanırken 10. İskân mıntikasının dağıtım iskelesi görevini de yapan Mersin ve çevresine Midilli, Girit vesair adalardan çiftçi, bağcı ve zeytincilikle uğraşanların getirilmesi kararlaştırılmıştı (BCA, Fon K.: 00.30 10, Yer No.:123.873.18 M., 8 Kasım 1339/1923). Bu Mersin ve çevresinde Rumların bıraktığı arazilerin çoğu bağlıktı. Girit Kandiya ve Hanya'dan gelenler, bu sayede Mersin'de bağcılığı ve pek yaygın olmayan zeytinciliği geliştirmişlerdi. Giritli göçmenlerin zeytincilikle ilgili tarımsal becerilerini Tarsus'a aktarmaları sayesinde Tarsus ekonomisinde zeytincilik, zeytin yağı üretimi daha da önemli bir hale gelmiştir. Hatta mübadillerin anlattıklarına göre Tarsus'ta ilk zeytin yağı fabrikasını kuran Girit mübadillerinden Sadık Boltaç'tı. Zeytinciliğin Tarsus'ta bin bir zorlukla nasıl yaygın hale getirildiğini Boltaç'ın kızının anlattısından öğrenilmektedir:

Babam geldi, burada işi zeytincilik olduğu için zeytin aradı bulamadı. Dört yol, İç Anadolu'ya kadar gitti. Sonra İzmir'e, Urla'yı, Çeşme'yi, Kuşadası'nı taradı. Son Söke'de halamın yanına gitti. Urla'daki adamı buldu. O da mübadil, Giritli. Ona

büyük bir mağaza vermişler. O mağazanın büyük bir ayrı mağazası vardı. O da üstü kapalı tahta, kare şeklinde kapaklar menteşeli, kapaklar açıldığı zaman altında beton içine gömülmüş 2-3m boyunda küpler vardı. Zeytin yağı küpleri. Babam masereyi orada ortak olarak kurdu. Aldıkları zeytini fıçılara doldurup buraya getiriyordu. Zeytin burada yoktur. Yabani zeytinler vardı. Babamın elinde zeytin çubukları, testere ipi vardı. Zeytine aşı yapıyor. Kim görürse bunun için Sadık Ağa'nın yolu buradan geçti derlerdi. Zeytinleri aşılaman babamdı. Zeytinciliği Çukurova'da aşılaman, doğuran babamdı (Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002).

Ayrıca Giritli mübadili Seniye Koraltan babasının İzmir'den Mersin Tarsus'a uzanan yağ fabrikasının kuruluşundaki güçlükleri şöyle anlatmaktadır:

Babam İzmir'de zeytin yağı fabrikası açtı, bir de Silifke'de açtı. Silifke'nin dışında bir de Tarsus'ta 1928'de açtı. Taşlar atla dönüyordu. Sonra elektrikli mengene yapıldı. Sonra oradan kaldırıldı. Kalburcu yoluna götürüldü. Orda fenni şekilde yapıldı. Şimdi orada çalışıyor (Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002).

Kuşkusuz, mübadiller beraberlerinde bazı tarımsal uğraşları geldikleri bölgelere ve yerli halka aktarmışlardır. Mesela Mersin ve Tarsus'ta zeytinlikler yabani aşılammış iken ve yerli halin bu işten anlamazken Girit'ten göç eden mübadiller sayesinde bu zeytin ağaçları aşılammış ve Çukurova ekonomisine zeytincilik kazandırılmıştır. Zeytinciliğin yerli halk arasında pek bilinmediğine dair mübadillerin anlatıları mevcuttur: Girit mübadili Mehmet Arseven de zeytin yağı üretiminin Mersin'de başlamasını şöyle anımsatmaktadır (Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002).

Sadık Boltaç bakmış ki Tarsus'un köylüleri zeytinleri kesip odun yerine yakıyorlar, Kardeşim getirin bana zeytin çıkarayım, getirin bana altına düşeni ve üzerindeki meyveyi de ben size zeytinyağı çıkarayım. Onlara zeytinyağını öğretti. Ondan sonra zeytinlikleri kesmez olmuşlar. Tarsus'a Mut'a kadar gitti. Mut'ta şimdi bile var.

Zeytinciliğin gelirinin iyi olması yerli halkın da bu alanla ilgilenmesini sağlamıştır. 1927 yılında ise Mersin Vilayeti'nde 5.850.000 zeytin tanesi üretilmiştir (TCDS, 1927-1928, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, 1928:1999). Bu veriler de zeytin yağı üretimine mübadillerin katkısını ortaya koymaktadır.

Giritli mübadillerin yoğun olarak yerleştirildiği Mudanya'da ise zeytin yağı işlerinde Arap Mustafa adlı ilk kuşak bir Giritlinin adı geçmektedir. Arap Mustafa, Girit'te çiftlikleri olan zengin bir tüccardır. Mudanya'ya gelince ziraat ve yağhane işleriyle uğraşır. Okuma-yazması yok ancak zeki bir adam. Her yıl İmralı Adası'nın zeytinlerini

ihale ile alır, yağhanesinde işlerdi. Sındırgı taraflarında yontturduğu değirmen taşlarını Girit'e ihraç eder. O dönemde yağhanelerde değirmen taşları atlar yardımıyla döndürülür ve yağ çıkartılırdı. Arap Mustafa İstanbul'dan getirdiği düzenele Mudanya'da elektrikle çalışan sistem kurar ve yağ çıkartır (Mehmet Akbaş ile söyleşi, 2. Kuşak Emir Doğan Savaş'ın Arşivi, Mudanya). Aynı bilgileri biz Arap Mustafa lakaplı Mudanya'ya yerleşen Girit Kandiya'dan göç ederek yerleşen bu ailenin torunu, Mustafa Ay ile yaptığımız söyleşiden de öğreniyoruz. Dedesi Arap Mustafa'nın Girit'te yağhanesi olduğunu ve bunu Mudanya'da da ilk zamanlar atlarla dönen taşların ezdiği zeytinyağı çıkarma işleminin yapıldığını ve burada asıl önemli noktanın yağhane taşlarının kalitesinin çok önemli olduğu meselesi olduğudur. Dede Arap Mustafa ölene kadar bu Ay yağcılık adı altında yağcılık işi Mudanya'da devam etmiştir. (Mustafa Ay ile Sözlü Görüşme, 3 Ağustos 2021).

Bir başka anlatıdan Ayvalık'ta zeytinciliğin sürdürülmesinin nasıl gerçekleştiğini anlıyoruz. 1926'da Ayvalık'ta doğan Remzi İksir; Anne ve babasının Midilli'den göç ettiğini ve orada zeytincilikle uğraştıklarını ve aynı şekilde Ayvalık'ta da bunu devam ettirdiklerini söylemektedir. Kendisi de Ayvalık'ta sabun işi ile uğraşan Sabuncugiller'de şoför olarak çalışmıştır. Bunun yanı sıra zeytincilik mesleğini nasıl devam ettirdiklerini de şöyle anlatmaktadır:

Sabuncugiller⁹ Midilli'den Ayvalık'a geldikleri zaman, zeytinyağı ve sabun işi yapmaktaymışlar ve mübadele sonrası yıllarda da bu mesleğe devam ederek Ayvalık'ta zeytincilik sektöründe etkili olmuşlardır. Bu konuda basında çıkan bir anlatıdan bu ailenin hikayesini öğreniyoruz:

Sabun kalıpları var ya, sabun kalıpları, o zaman, benim babam rahmetli anlatırdı, şu fincanlar var ya, kahve fincanları, sabunu onun içine dökerlermiş. Ama sonra tabii işleri gelişti, efendime söyleyeyim, büyük sergiler oldu. Sabunu dökerler evvela, kurur, üstündeki kaymağını tıraş ederler, düzeltirler, ondan sonra bıçakçı denilen adam, o da büyük bir marifettir yani, aşağı yukarı 10 metre, 15 metre, 20 metre, böyle geri geri gidiyor, bıçağın arkasından basıyor, o çizginin üstünden bir yere kaçmadan kesiyordu sabunları. Kolay bir iş değil. Ha, ondan sonra tabii, bir de damga vuruyorlardı o zaman tokmaklarla, 8-10 kişi, her o karenin ortasına Sabuncugil veya Cömertler gibi sabun işi yapanların markasını vuruyorlardı. Sabunculukta otomatik oldu her şey şimdi. Benim babam da Sabuncugiller'de çalıştı. Ben de burada çalıştım yıllarca... Benim babam bu

⁹ 1937'de Sabuncugil adı ile Ayvalık'ta üretime başlayan bir mübadil aile zeytinyağı kültürünü temsilcileriydi. Midilli adasından önce İstanbul'a ardından Ayvalık'a göç eden Sabuncugil ailesi, zeytin ve zeytinyağı sanatını Ege'nin en bereketli kıyılarından Ayvalık'ta canlandırmaya başladılar. En iyi bildikleri işe, yani zeytinyağı ve sabun işine dört elle sarılan Sabuncugiller, kendilerine ait zeytin ağaçlarını işleyerek Ayvalık zeytinyağının Türkiye çapında en çok bilinen markalarından biri olmayı başardılar. Fehmi Sabuncugil'in torunları, yani IV. nesil Sabuncugiller, içinde doğup büyüdüğü zeytin kültürünü atalarından miras kalan ağaçlar ve kadim bilgilerle sürdürmeye devam ediyor. Sabuncugil markası, Altınova ve Gömeç'te bulunan kendilerine ait ağaçlardan elde ettikleri ürünlerin lezzetini ve doğallığını Türkiye'nin dört bir tarafına ulaştırmayı sürdürüyor. Bkz. <http://www.sabuncugil.com.tr/hakkimizda>. Erşim Tarihi: 11.10.2021.

işten çok iyi anlayan bir adamdı. Devam etti, "Zeytin ağacına sen bakarsan, o da sana bakar" derdi. "Bakmazsan, ne kendisine bakabilir, ama yani iyi bir laf, "ne kendisine bakar, ne de sana bakar. Şimdi zeytin ağacı, burada Rumlardan kalma... 200, 250, 300, senelik ağaçlar vardır. 300 kiloya kadar zeytin indirilirdi o ağaçlardan, tabii büyük ve yillanmış ağaçlardı. Sonra zeytin ağacının bir özelliği vardır, yaşlanmış dallarını çıkarıp kestini mi, o yeniden patlar, yeniden gençleşir. Zeytin ağacı kendini yeniler... Şimdi zeytin ağacı 24 ayda bir mahsul veren bir ağaç. Kasım ayında hasat edilen zeytinlikler, yıllardır mevsimlik işçilere toplatılır: "Zeytin ağacı mahsul zamanı geldi mi, Balıkesir'den tayfa getiriyoruz, topluyoruz, silkiyoruz, topluyoruz, arabalarla fabrikaya götürüyoruz. Önce diplere, altına düşenler toplanıyor. Sonra sıırıkla indiriyoruz onu ki bu iyi bir şey değil, iyi bir şey değil. Ağaçlar kırılıyor tabii yöntemle. Ama bizimkiler tabii böyle gördüler Midilli Adasından, öyle gidiyorlar. Şimdi mesela makineler çıktı, çok güzel bir şey yani, ağaç hiçbir yaprağını dökmeden zeytini alıyolar. Mevsimlik işçilerle toplanan zeytinler daha sonra fabrikaya teslim edilir. Üretilen yağ "Lanca"larda saklanır: "Lancalar vardır, birer tonluk, 500er kiloluk lancalar var. Saçtan yapılıyordu eskiden. Fakat onları şimdi yeniden yapıyorlar, o paslanmaz çelik metallere. Bir de plastikten yapılanlar vardır. Çocukluğumuzda, küçük küpler vardı, Rumlardan kalma küpler vardı, onlara koyuyorduk yağı." Fabrikaya gelen zeytinler önceleri buharlı, daha sonra elektrikle çalışan makinelerde ezilir ve yağı çıkarılır. Zeytinlerin preslenmesinden ve sıcak su verilerek tekrar ve tekrar sıkılmasından elde edilen ilk ürün zeytinyağıdır. Daha sonra geride kalan hamurumsu atık da yeni ürünlere dönüşür: "Pirina tabir ettiğimiz, zeytinin kabuğu, içi ve çekirdeği vardır. Presten çıktıktan sonra kuru bir hal alıyor yani, yağı sıkıldıktan sonra. Pirinayı alıyorlar, kazanlara dolduruyorlardı. Onunla da sabun yapılıyordu. O eski fabrikalar iş yapamıyor artık. Bugün yeni sistemler çok güzel efendim." (<https://www.milliyet.com.tr/pazar/yirmiser-zeytin-agaci-323433>, Erişim: 16.04.2021).

Bursa'ya iskân edilen mübadillerle ilgili bir çalışmada Raif Kaplanoğlu; göçmenlerin ilk yıllarda kayda değer bir katkı yapmadıklarından bahsetmektedir. Bu durumu psikolojik motivasyon eksikliğine bağlar. Göçmenlerin ilk yıllarda geri dönme ümitlerinin olduğunu belirtir. Geri dönüş gününü beklemişler ve yeni yerleşim yerlerine, ekonomik aktivitelere ve sosyal yaşama uyumları kolay olmamıştır. Amaçları sadece geri dönüş vaktine dek yaşamlarını sürdürmektir. Bu inanış onların ekonomik verimlilikleri önünde büyük bir engel oluşturmaktaydı. Ne zaman ki geri dönüş ümitleri kayboldu, tekrar üretime geçtiler (Kaplanoğlu, 1999: 131).

Sonuç

1924 yılından Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bu nüfus değişimi kitlesel bir hareketlilik yaratmış olmasının yanı sıra genç Türkiye Cumhuriyeti için en önemli iktisadî ve kültürel meseleleri de beraberinde getirmiştir. Bir milyonu aşkın Rum mübadilin Türkiye'den göç etmesiyle, Türkiye zanaatkarını, iş yeri sahibini, tarım topraklarını eken biçen kesimi de kaybetmiş oldu. Genç Cumhuriyetin kadroları

Yunanistan'dan göç eden doğdukları toprakları ebediyen terk etmek zorunda kalan kitleyi topraklarına hem iskân etmek hem de onların iktisadi açıdan aktif hale getirmek ve uyum sorunlarını en aza indirmek mecburiyetindeydi.

1923-1930 yılları arasında gerçekleşen Türk-Yunan Nüfus mübadelesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin millî iktisat, nüfus ve iyileşme gibi adımlarının da başlangıcı sayılmış, "nüfusu bol, müreffeh, zengin bir vatan" ülküsüne sebep olmuştur. Yunanlılar ve yerli Rumlarca yerle bir edilen Anadolu'nun yeniden imârı için projeler tatbik edilmiş, iktisadî plânlamalar yapılmış, genç Türkiye Cumhuriyeti 1927 senesinde tüm yaralarını sararak büyük ölçüde iktisadî dinginliğin önüne geçmiştir.

Her ne kadar mübadiller gerek sosyal uyum gerek psikolojik faktörlerin etkisi ile iktisadî uğraşlarını ilk geldikleri yıllarda yerleştirildikleri bölgelere istenilen ölçüde aktarmasalar da bunu sadece mübadillerin içinde bulunduğu psikolojik faktörlere bağlayamayız. Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-iktisadî durumun da göz önünde bulundurulması gerekir. Mübadiller kendi üretim biçimlerini, yeteneklerini ve çalışkanlıklarını, yaşadıkları kırılma noktası olan hayatta kalabilme sürecinden sonra devletin de desteği ile hayata geçirebildiler. Beraberlerinde getirdikleri kültürü, Anadolu kültürü ile harmanlayıp maharetlerini, ekonomik faaliyetlerini ve sosyal hayatlarını Anadolu'ya aktardılar.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de zeytin üretimi kimi dönemlerde yavaşlama ve durgunlaşmaya maruz kalmıştır. Türkiye Millî Mücadele sonrası her yönden yanmış yıkılmış ve harap bir haldeydi. Doğal olarak savaşın neticesinde zeytinlikler yanmış veya terk edilmişti.

O dönemde halkın daha iyi gelir getiren ve devlet desteği olan ürünlere yönelmesi, meydana gelen yağış şekilleri, kültürel etkenler olarak belirttiğimiz sulama, ilaçlama, bilinçsiz hasat, bakım gibi etkenler de zeytin üretiminin yavaşlamasına sebep olmuştur.

Ayrıca Türk Yunan Nüfus mübadelesi ile göç eden ve zeytincilikle uğraşan Rumların bıraktığı zeytinliklerin ıslah edilip üretimin sürdürülmesi gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası yaşanan ilk büyük nüfus hareketliliği olan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile mesleklerine göre Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yerleştirilen mübadil göçmenler içinden zeytincilikle uğraşanlar zeytinciliğin yaygın olarak yapıldığı bölgelere; Aydın, Bursa, Balıkesir ve İzmir, Aydın, Mersin gibi daha ziyade Akdeniz iklimine uygun mübadillerin alışkın oldukları bölgelere yerleştirildi. Böylece zeytin ve zeytin yağı, sabun üretiminde ortaya çıkan boşluğun doldurulması için çaba harcandı.

Mübadiller Yunanistan'da çeşitli iktisadi değerleri geride bırakarak Türkiye'ye göç ettiler ve bu anlamda önemli kayıpları oldu. Bu yüzden kentlerin iktisadi bünyelerinde hem iktisadi kayıptan kaynaklı hem değişik iş kollarında bir kısım farklılıklar meydana geldi. Zeytinlik bölgelerine iskân edilen mübadillerden bir kısmı geldikleri yerleşim yerlerinde farklı iş kolu uğraştıklarından ya da farklı tarım ürünü yetiştirdiklerinden, zeytin ağaçlarını keserek odun olarak satmışlar; zeytin ağaçlarını söküp onun yerine arpa, pamuk, portakal, üzüm ekmişlerdir. Bunu yukarıda örneklerle

de anlattık. Bu da beraberinde bazı şehirlerde yetiştirilen ürünlerin değişmesine ve iktisadi değişmeye yol açtı.

Öte yandan da, Zeytincilik, erken Cumhuriyet döneminde devlet siyasetiyle büyüme ve gelişme kaydetmiştir. Ağaç sayısı, ham dane, sofralık dane ve zeytinyağı üretimlerinin belirli oranlarda fazlalaştığı, bu artışın iki ayrı devirde olduğu görülmektedir. Bu devirlerden biri, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen “zeytincilik seferberliği” ile mübadil göçmenlere zeytincilik işinde usta olanların Rumların geride bıraktığı zeytinliklerin dağıtılmasıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Hatta mübadiller bu uğraşlarını yerleştikleri yörenin kalkınmasında günümüze kadar devam ettirerek zeytincilikte önemli iktisadi rolü üstlenmişlerdir. Mübadiller yerleştirildikleri bölgeyle özdeşleşen sofralık zeytin çeşitlerinin ve zeytinyağı ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmuşlar kimi bölgelerde de zeytinciliğin ve zeytinyağı üretiminin öncüleri olmuşlardır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO)

1.İrade (Meclisi Vala)

b. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

1.Toprak İskân Genel Müdürlüğü Muhacirin Müdüriyeti (T.İ.G.M.K)

2. Mübadele İmar ve İskân Müdüriyeti

3. Başbakanlık Fonu

2.Resmi Yayınlar

DİE.1939. *Tarım İstatistikleri 1934-1937*. Ankara.

Düstür.1969. 3.Tertip, C:5, Ankara.

İGM. 1935. *İstatistik Yıllığı 1934-1935*. Ankara.

İGM.1937. *İstatistik Yıllığı 1936-1937*. Ankara.

İGM. 1932. *İstatistik Yıllığı 1931-1932*. Ankara.

İGM. 1936. *İstatistik Yıllığı 1935-1936*. Ankara.

İGM.1939. *İstatistik Yıllığı 1938-1939*. Ankara.

İGM.1940. *İstatistik Yıllığı 1939-1940*. Ankara.

İskân Tarihçesi, 1932.

İstatistik Yıllığı 1932-1933. Ankara: 1933.

İstatistik Yıllığı 1940. Ankara: 1940.

Resmî Gazete, Sayı No: 96, 23 Nisan 1341.

TBMM Zabıt Ceridesi. 1975. D.II, C.X, Ankara.

TBMM Zabıt Ceridesi. 1975. Devre II. İçtima II C. X. Ankara.

TBMM, Zabıt Ceridesi, 1/354 Numaralı Gümrük Tarife Kanunu Lâyihası ve Muhtelit Encümen Mazbatası ile Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 3, Toplantı: 2, C. 12, 01.06.1929, S. Sayısı: 185.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 66. Birleşim, 20.06.1932.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 29, 25. Birleşim, 23.01.1939.

TCDS 1927-1928. 1928. Ankara : Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi.

THAM, III/28, 15 Aralık 1339/1923.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC).1975. D. II, C.IX, Ankara.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Arı, Kemal. 1990. "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Emval-i Metruke" ve "Mübadil Göçmenler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*,6(18).

Arı, Kemal. 1999. "Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları". *Toplumsal Tarih*.

Arıkan, Zeki. 2016. "İstanbul'a Zeytinyağı Gönderilmesi". Ed.Alp Yücel Kaya, Ertekin Akpınar, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi.

Barkan, Ömer. 1943. *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*. İstanbul.

Clark, Bruce. 2008. *İki Kere Yabancı Kitleesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çapa, Mesut. 1999. "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı". *Atatürk Yolu* Yıl:3, 5 (2).

Devlet Planlama Teşkilatı.1969. *Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968)*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Emgili, Fahriye. 2011. *Yunanistan'dan Mersin'e Köklerinden Koparılmış Hayatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Erdal, İ. 2007. "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo- Ekonomik Değişimdeki Rollerini". *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*.

Erdal, İbrahim. 2006. "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 12 (40).

İnan, A. Afet. 1989. *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart 1923*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İpek, Nedim. 2000. *Mübadele ve Samsun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İplikçi, A. Ertan-Bakır, Güven. 2016. "Klazomenai Zeytinyağı İşliği". Ed. Alp Yücel Kaya, Ertekin Akpınar, *İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi*.

Kaplanoğlu, Raif. 1999. *Bursa'da Mübadele 1923-1930 Yunanistan Göçmenleri*. İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.

Kaya, Mehmet. 2017. "Lozan Mübadillerinin Bursa'ya İskânları". *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)* 1(1).

Kocabaş, Özlem Y. 2016. "Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Tarihi". Zeytinin Akdeniz Yolculuğu "Konferans Bildirileri". İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Kitaplığı (5) İzmir.

Korum, Uğur. 1974. "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Kurmuş, Orhan. 1974. *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.

Ladas, Stephen. 1932. *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*. New York.

Ökçün, A. Gündüz. 1971. *1923 Türk İktisat Kongresi*. Ankara.

Özgün, Cihan. 2016. "Dünyanın İştahını Kabartan İki Renk, Bir Kent: "Zeytin Yeşili, Zeytinyağı Sarısı ve İzmir". Ed. Alp Yücel Kaya, Ertekin Akpınar. *İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi*.

Öztürk, Adanan Adil. 2001. "Cumhuriyet Döneminde Söke'ye Yapılan Göçler (1923-1989)". *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-16 Kasım 2001) Tebliğler*: 66-72.

Pentzopolus, Dimitri. 1962. *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Paris.

Sepetcioğlu, Tuncay Ercan. 2010. "Türkiye'de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 2011. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Varlık, M. Bülent. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Zeytin ve Zeytinyağı Sanayii". *Yemek ve Kültür Dergisi*.

Yurtoğlu, Nadir. 2019. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi ile Ticareti Üzerine Tarihsel Bir Bakış (1923-1960)". *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4 (1).

4. Tezler

Ateş, Hasan. 2019. "Osmanlı'dan Günümüze Antakya ve Yakın Çevresinde Zeytincilik Faaliyetleri". Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Hatay.

Doğan, Faruk. 2007. "Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1920)". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Peker, Rıza. 2019. "Tarihsel Süreçte Aydın'da Zeytin ve Zeytincilik". Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın.

Sakar, Zeynep Müjde. 2015. "Zeytinyağı Sektörünün Gaziantep İlinde Mevcut Durumu ve Ekonomik Analizi". Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa.

Sepetcioğlu, Tuncay Ercan. 2007. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih, Aydın.

Turan, Gönenç. 2008. "Mübadele ve Ayvalık". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

5.Sözlü Tarih Görüşmeleri

Hüseyin Şendağ ile Yapılan sözlü görüşme. Mersin (Tarsus) 17 Ocak 2022.

İhsan Erdiñli. Ahmet Adıyaman ile Kişisel Görüşme. 20.06.2008.

İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi. 2008.

Mehmet Akbaş ile söyleşi. 2. Kuşak Emir Doğan Savaş'ın Arşivi Mudanya.

Mehmet Arseven ile yapılan görüşme. Mersin 10.10.2002.

Sadık Boltaç ile yapılan sözlü görüşme. Mersin 17 Ocak 2022.

Seniye Koraltan ile yapılan görüşme. Tarsus 18.10.2002.